

2000.-

З М Е С Т

Сённяшні дзень

Аглядальнік, Імперыя бароніца	I
А. Жук, Каталіцызм у Беларусі - маштаб праблемы	4
В. Мароз, Каланіяльная ўлада і палітычныя дэгенераты	10
Т. Хлёрка-Бабаневіч, Суайчынніку	13

Гісторыя

Юры Туронак, Нежаданая рэспубліка /Працяг/	14
Мар'ян Б., Успаміны з нядаўняй мінуўшчыны	22

Водгукі - Палемікі

Г.Б., Гебельсу на пацеху	29
Жэнік з Беластоцчыны, Польская "пазіцыя" і беларускае пытанне ў Польшчы	33

<u>Ад рэдакцыі</u>	35
--------------------------	----

КАНТАКТ

ШЛЯХІ БЕЛАРУСКАЙ ДУМКІ

Год выд. 2

1990 люты № 1/3/

С Ё Н Н Я Ш Н І Д З Е Н Ь

Імперыя бароніца

Апошнія падзеі ў Прыбалтыцы, Закаўказзі і іншых саюзных рэспубліках паказваюць, што дэзінтэграцыя Савецкай імперыі перасталася быць прадметам тэарэтычных спекуляцый заходніх саветолагаў. Сёння імкненне да нацыянальнага суверэнітэту стала першачарговым патрабаваннем адраджэнскіх сіл усіх нерасейскіх рэспублік СССР, якія ўжо не бачаць іншай альтэрнатывы забеспячэння аптымальных шляхоў грамадскага і культурнага развіцця сваіх народаў.

З такой тэндэнцыяй доўга змагалася савецкая прапаганда, процістаўляючы ёй казкі аб сталінскай, а потым ленінскай, нацыянальнай палітыцы, аб небывалым росквіце нацыянальнай эканомікі і культуры нерасейскіх народаў, іх раўнапраўі, братэрстве і маналітным адзінстве. Па сутнасці, нічога новага не сказаў і Гарбачоў на вераснёўскім (1989 г.) пленуме ЦК КПСС, які акрамя туманнага намёкаў на неабходнасць удасканалвання савецкай федэрацыі, так і не прыняў ніякіх канкрэтных рашэнняў па нацыянальнаму пытання.

Крыху пазней, пад час сёлетаўскага лятаўскага пленума ЦК, былі старшыня Савета Міністраў БССР, а цяпер савецкі пасол у Польшчы, Уладзімір Бровікаў, заявіў, што дэмакратыя - не хаос і заклікаў Гарбачова расправіцца з "анархістамі", так як Буш расправіўся з Панамай, і хаця Гарбачоў у многім не пагаджаўся з Бровікавым, то ўсё ж не патрабаваў ягоных парад як трэба змагацца з сепаратыстамі. Толькі ў Літве ён мірна "рэкамендаваў" не аддзяляцца, затое ў Закаўказзі і Сярэдняй Азіі дапусціў ваенную інтэрвенцыю і кровапраліце. А ЗША і іншыя заходнія дзяржавы, якія так прыгожа гавораць аб свабодзе і дэмакратыі, не падтрымалі незалежнасці імкненняў Літвы і адобрылі маскоўскую інтэрвенцыю ў Азербайджане. І гэтым разам, так як пад час Другой сусветнай вайны, інтарэсы малых народаў не лічыліся ў кантэксце глабальнай палітыкі вялікіх дзяржаў.

Такім чынам Масква атрымала міжнароднае адабрэнне для сваіх дзеянняў, накіраваных на абарону цэласнасці імперыі. І хаця яна

даражыць кожнай рэспублікай, то аднак з асаблівай увагай адносіцца да Беларусі і Украіны, так як адносілася да іх сто і дзвесце гадоў таму. Вядома, - не без прычын: без гэтых двух рэспублік на сваіх заходніх рубяжах Масква апынулася б на далёкай перыферыі Еўропы і страціла б сваю імперскую пазіцыю. Таму невыпадкова партыйнае кіраўніцтва ў Беларусі і Украіне дазваляе сабе на такіх прыёмах ў адносінах да мясцовых адраджэнскіх рухаў, якія не сустракаюцца ў іншых саюзных рэспубліках і, па сутнасці, няшмат адрозніваюцца ад дзейнасці царскіх генерал-губернатораў. У імя той самай ідэі - адзінай і непадзельнай імперыі.

Паслядоўнікі гэтай ідэі, незалежна ад таго пад якім выступаюць сцягам - белым ці чырвоным, прынцыпова не прызнаюць беларускай нацыі, якую, па старой звычцы, лічаць часткай рускага народа. Гэтую імперыялістычную ідэю прапаведуе орган КПБ - "Политический собеседник", які нядаўна заявіў, што рускімі з'яўляюцца не толькі вялікарусы, але і беларусы (1989, XII, с. 41). Што ж, выпадае толькі падзякаваць партыйнаму кіраўніцтву за нарэшце шчырае прызнанне, якое доўгі час прыкрывалася крывадушнымі лозунгамі.

Паўстанне беларускага адраджэнскага руху выклікала сярод ахоўнікаў імперскіх інтарэсаў вялікі перапалох і лютую нянавісць. Аб гэтым сведчаць не толькі дзікія наводзіны ўлад БССР пад час нараджэння БНФ, Мартыралога і Канфедэрацыі Беларускіх Суполак, але і іх далейшыя дзеянні. Вось, для прыкладу, справа іх юрыдычнай рэгістрацыі. У верасні 1989 г. Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР не згадзіўся зарэгістраваць БНФ "Адраджэнне", спасылаючыся перш за ўсё на нягоднасць яго статута і праграмы з канстытуцыямі БССР і СССР. Аднак жа, як вядома, улады іншых саюзных рэспублік, у якіх абавязуе тая самая канстытуцыя СССР, не знайшлі такой нягоднасці ў статутах і праграмах сваіх адраджэнскіх арганізацый і дазволілі на іх рэгістрацыю і законную дзейнасць. Паказальны і іншы факт: нягледзячы на на нягоднасць з канстытуцыяй, была зарэгістраваная расейская шавіністычная арганізацыя "Память", якой фашысцкі характар няраз выкрываўся самымі расейскімі публіцыстамі.

Як бачым, сутнасць справы не ў канстытуцыях, але ў адносінах канкрэтных абшараў дзейнасці адраджэнскіх арганізацый: тое, што дазваляецца балтам ці закаўказцам, не дазваляецца беларусам і украінцам. Чаму? Адказ на гэтае пытанне дае амаль аднолькавае па сэнсу паведамленне менскіх і кіеўскіх газет, апублікаванае ў палове верасня 1989 г., аб прычынах адмаўлення ўладамі БССР і УССР рэгістрацыі Беларускага Народнага Фронту і Народнага Руху Украіны. А гэта паказвае на адну крыніцу інспірацыі - на сілы занепакоены перспектывай дэзінтэграцыі імперыі на яе найважнейшым стратэгічным участку.

Простай паслядоўнасцю такога стаўлення з'яўляюцца разнастайныя адміністрацыйныя забароны, абмяжоўванні і т.п. дзеянні рэспубліканскіх улад, накіраваныя на прыпыненне адраджэнскага руху. Прабуюцца рэдактары і супрацоўнікі незалежных часопісаў, падслухваюцца тэлефоны дзейчаў БНФ, сыплюцца грашовыя штрафы на арганізатараў масавых мерапрыемстваў, нават такіх як шэсце і мітынг "Чарнобыльскі шлях", які адбыліся 30 верасня ў Менску. Пры тым асаблівай увага звяртаецца на правінцыю, дзе рэпрэсійныя дзеянні

ўлад больш жорсткія чым у сталіцы. На тое, каб лакалізаваць рух і прыпыніць яго пашырэнне ў рэспубліцы. Адначасова ўсімі каналамі прапаганды пашыраецца прымітыўная хлусня (гл. у гэтым выпуску палемічны артыкул "Гебельсу на пацеху") і інспіруюцца правакацыйныя канфлікты з літоўцамі, палякамі і украінцамі.

Не спыняюцца напады і на нацыянальную сімволіку - Пагоно і бел-чырвона-белы сцяг, пры тым асабліва падкрэсліваецца, што яна выкарыстоўвалася пад час нямецкай акупацыі, ну, а гэта - проста жах і вечная кампраметацыя!.. Сапраўды, у той час беларускія сцягі лапаталі побач нямецкіх, толькі якая ж з гэтага праблема? Вось у 1941 г., пад час візіта Молатава ў Берліне, чырвоны сцяг СССР таксама лапатаў побач нямецкага, што, як вядома, яму няшмат павкодзіла. А ўласаўскія сёння свабодна лапочуць на мітынгах у Маскве і ніхто нармальны іх не аплювае. Але беларускі... О, гэтага сцягнець няможна! Тут абаронцы імперыі дзейнічаюць як трэба: яны добра ведаюць, што справа не ў колерах і гатовы адобрыць лобам сцяг, калі ён будзе сцягам адзінай імперыі, але не Беларусі. Не сцерпяць і украінскага, хаця на вялікай Украіне ён быў забаронены нямецкімі ўладамі.

Аднак намаганні менскай "Вандэі" не спынілі беларускага адраджэнскага руху. Гэтая акалічнасць прымушае партыйны апарат мяняць тактыку і паспешліва ажыццяўляць, як свае, патрабаванні БНФ. Такім чынам ён імкнецца выбіць з рук ідэйнага праціўніка. Вось некалькі прыкладаў. У чэрвені 1988 г. па заяўцы хлопцаў з "Талакі" прайшоў мітынг у Курапатах. Ён быў недазволены, хлопцы заплацілі штраф. Памятаю іх і на З. Пазняка былі выліты бочкі. А 9 мая 1989 г. першы сакратар ЦК КПБ, Я. Сакалоў, панёс туды кветкі ўскладаць... Другі факт: на з'ездзе БНФ у Вільні была прынята рэзалюцыя "Аб пераадоленні вынікаў Чарнобыльскай катастрофы", якая змяшчала просьбу аб дапамозе да сусветнай грамадскасці. У друку яе не пусцілі. Затое праз месяц у газетах з'явілася адозва, бліжкая па сэнсу, падпісаная кіраўнікамі афіцыйна-грамадскіх арганізацый. Значыць, "і мы з народамі!"

У апошні час у Беларусі паўстала некалькі дазволеных ўладамі таварстваў (экалагічнае, беларускай мовы і краязнаўчае), адкрыта некалькі беларускамоўных школ у Менску і быў прыняты закон аб дзяржаўнасці беларускай мовы. Усё гэта даўно патрабавалася Народным Фронтам, аднак выкарыстоўваецца афіцыйнай прапагандай для пераканання грамадства, што гэта дабрадзействы партыі, а не БНФ. Гэта, вядома, яшчэ не бяда. Горш з ажыццяўленнем абвешчанай міні-беларусізацыі, якой тэрміны разцягнуты на доўгія гады. Акрамя таго закон аб дзяржаўнасці мовы па сутнасці не стварае рэальных варушкаў для грамадскага пашырэння беларускай мовы, наколькі дапускае свабодную канкурэнцыю пераважаючай рускай мовы.

Тактыка КПБ разлічана на тое, каб і воўж быў сым і каза цэлая. Яна павінна задаволіць дзейчаў адраджэнскага руху прыгожай перспектывай і адначасова - не дапусціць да рэальнай беларусізацыі. Вядома, Гарбачовым прыходзяць і адыходзяць, а імперскія інтарэсы застаюцца...

Алесь Жук

Каталіцызм у Беларусі - маштаб праблемы

Пасля дзесяцігоддзяў маўчання, апошнім часам польская прэса выказвае павышанае зацікаўленне пытаннем каталіцызму ў Беларусі. Як правіла, гэтае зацікаўленне мае палітычны падтэкст, паколькі адлюстроўвае традыцыйны прыём польскай усходняй палітыкі, згодна з яким кожны беларускі католік гэта паляк. Таму робіцца многае дзеля ўмацавання і пашырэння каталіцызму ў Беларусі, не ўвогуле але як патэнцыяльнай экспазітуры польскіх інтарэсаў. Аб гэтым сведчыць у прыватнасці адмоўнае стаўленне да беларусізацыі Каталіцкай царквы не толькі мясцовымі ксяндзямі, але і іх магутнымі апякунамі - каталіцкай іерархіяй у Польшчы.

Акрамя дзеянняў канфесійнага характару, такіх як засылка літаратуры на польскай мове, імкненне абсадыць беларускія парафіі польскімі ксяндзямі і т.п., вялікае значэнне мае "статыстычная прапаганда", якая імкнецца максімалізаваць маштаб каталіцкай праблемы ў Беларусі і такім чынам абгрунтаваць згаданыя дзеянні. Таму адкідаюцца, як сфальшаваныя, вынікі перапісу насельніцтва 1979 года, паводле якіх у БССР пражывала 403 тысячы палякаў, і выказваюцца погляды, што "у сапраўднасці" іх лік у некалькі разоў больш.

Такім чынам падаграваюцца ў польскім грамадстве настроі, якія фактычна служаць рэваншсцкім мэтам: "Глядзіце, колькі там нашых, асабліва на Гродзеншчыне!". Выказваюцца думкі аб польскіх аўтаномных раёнах не толькі ў Літве, але і ў Беларусі, а нават публікуюцца карты, на якіх паказваюцца Гродзеншчына як польскі калідор да польскай Вільні. Праўда, на гэтым шляху сустракаюцца цяжкасці, як напр. мова беларускіх "палякаў", з якіх у 1979 годзе толькі 7,9% лічыла роднай польскую мову... Аднак і ў гэтым выпадку знаходзіцца выйсце: вось жа, пішуць некаторыя, гэтыя палякі проста забылі сваю спрадвечную польскую мову і абеларушчыліся ці абруселі. Адсюль узнікае праграмае патрабаванне аб неабходнасці вярнуць "суродзічам" страчаную мову, што павінны выканаць перш за ўсё школа і касцёл.

У гэтай сувязі пастараемся разгледзець статыстычны аспект данага пытання, канкрэтна - колькасць католікаў на тэрыторыі Беларускай ССР, як зыходны пункт для ацэнкі маштабу каталіцкай праблемы. Пры тым заўважым, што дакладная ацэнка сёння амаль немагчымая, паколькі апошні перапіс насельніцтва з улікам веравызнанняў на тэрыторыі Беларусі праводзіўся толькі ў 1897 годзе, г.зн. амаль сто гадоў таму. Праўда, паўночных абласцяў рэспублікі, якія ў міжваенны перыяд знаходзіліся ў межах польскай дзяржавы, такія даныя маюцца за 1931 год, аднак яны не характарызуюць становішча ва ўсёй БССР. Адначасова неабходна заўважыць, што пачынаючы з першай сусветнай вайны ў Беларусі адбыліся значныя дэмаграфічныя перамены, якія грунтоўна ператасавалі веравызнаўчую структуру яе насельніцтва.

У 1958 г., бадай упершыню пасля вайны, аб колькасці католікаў выказаўся менскі праваслаўны мітрапаліт Піцірым, паводле якога яны складалі трэцю частку насельніцтва рэспублікі¹/. І хаця гэтая ацэнка была, аб чым пераканваемся ніжэй, вынікам фантазіі мітрапаліта, то ў 1978 г. яе паўтарыў апостальскі візітатар для беларусаў-католікаў на эміграцыі, епіскап Часлаў Сіловіч²/.

У 1980 г. іншую ацэнку прадставіў Павел Ліда, які на старонках парыжскай "Культуры" змясціў наступную інфармацыю: "Агульны лік католікаў у сённяшняй Беларусі ацэньваецца самім міністрам культуры ў Менску Залескім, на каля 2200 тысяч, а можа і болей. Гэты лік ён паведаміў у 1978 г., у прыватнай гутарцы, нядаўна з памёршаму /у жніўні 1979 г./ ксяндзу П. Пупіну з Рубяжвічаў" /.

Гэтая інфармацыя, са спасылкай на афіцыйную крміцу, зрабіла значную кар'еру. У жніўні 1981 г., выступаючы на міжнародным кангрэсе "Царква ў патрэбе" у Кёнігштайн /ФРГ/, епіскап Сіловіч лёгка адмовіўся ад сваёй ранейшай ацэнкі і паўтарыў даныя падазеныя Лідам /. Такім чынам пацверджаная беларускім іерархам лічба 2,2 мільёна ўспрымалася як даставерная і на працягу гадоў даволі часта выкарыстоўвалася ў польскай каталіцкай перыядыцы. Гэта павінна было выклікаць уражанне значнага маштабу каталіцкай праблемы ў Беларусі. Зноў, як калісь епіскап Сіловіч, у гэтай справе выказаўся новы апостальскі візітатар для беларусаў-католікаў на эміграцыі, айцец Аляксандр Надсон, 23 лістапада 1988 г. ён накіраваў да папы Яна Паўла II ліст, у якім ацаніў колькасць беларускіх католікаў на прыблізна 25% усяго насельніцтва рэспублікі, г.зн. на звыш 2,5 мільёна, такім чынам павелічваючы ўсе згаданыя польскія ацэнкі.

Гэтая "інфармацыйная" дзейнасць уплыла на фарміраванне погляду ватыканскіх кругоў. З нагоды назначэння айца Тадэвуша Кандрусевіча менскім епіскапам, 25 ліпеня 1989 г. было апублікаванае ватыканскае паведамленне, у якім м. інш. адзначалася, што ў Беларусі жывуць 2 мільёны католікаў³/. Такім чынам гэтая лічба набыла афіцыйны характар і не выклікала сумненняў польскіх, беларускіх і іншых публіцыстаў. На яе падставе айцец Надсон зрабіў цікавы вывад: паколькі ў БССР 2 мільёны католікаў, а палякаў 500 тысяч, то гэта значыць, што застаецца яшчэ 1,5 мільёна католікаў іншых нацыянальнасцей, абсалютная большасць якіх - беларусы⁴/. Яшчэ больш шчодрым аказаўся айцец Уладзіслаў Чарняўскі, які нядаўна пісаў аб "мільёнах" беларускіх католікаў, сугеруючы, што можа іх быць не два, але больш мільёнаў⁵/.

На фоне імкнення да максімалізацыі каталіцкага пытання вярта прыгадаць яшчэ адну ацэнку, прадстаўленую ўладамі БССР і праваслаўным мітрапалітам Філарэтам з нагоды візіта польскага кардынала, Юзефа Глемпа ў Беларусі ў верасні 1988 г. Паводле гэтай ацэнкі, колькасць католікаў у БССР складае толькі каля 500 тысяч большасць якіх - палякі⁶/.

Гэтая апошняя лічба засталася па-за ўвагай ватыканскіх дзейнікаў, айца Надсона, айца Чарняўскага і польскіх публіцыстаў, якім, магчыма, больш адпавядала інфармацыя Ліды. Аднак жа такі

ці іншы іх погляд не рашае справы колькасці католікаў у БССР, якая паводле прадстаўленых ацэнак складае... ад 0,5 да 2,5 мільёна. Як бачым, абсурднасць відавочная, што выклікае метазагоднасць перагляду гэтых ацэнак не на падставе пажаданняў, але верагоднага статыстычнага матэрыялу і дэмаграфічных працэсаў.

Зыходным пунктам можа быць толькі перапіс насельніцтва Расійскай імперыі ад 1897 г. Вось жа, паводле гэтага перапісу, у пяці паўночна-заходніх губернях /Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Менскай і Магілёўскай/ пражывала агулам 1950 тысяч католікаў розных нацыянальнасцей, што складала 23% усяго насельніцтва гэтых губерняў. Тым часам тэрыторыя згаданых пяці губерняў значна большая за тэрыторыю БССР. З іх толькі Менская і Магілёўская губерні амаль цалкам увайшлі ў склад БССР, там як іншыя губерні толькі часткова. Так, Віленскі, Сяніцянскі і Троцкі паветы Віленскай губерні знаходзяцца ў Літве, Беластоцкі, Бельскі і Сакольскі паветы Гродзенскай губерні - у Польшчы, а Люцынскі, Дэвінскі і Рэжыцкі паветы Віцебскай губерні - у Латвіі. У гэтых паветах, якія не ўваходзяць у склад БССР, у 1897 г. пражывала пераважная частка /1070 тысяч/ усіх католікаў пяці губерняў.

Затое ў Менскай, Магілёўскай і тых частках Віленскай, Віцебскай і Гродзенскай губерняў, якія ўваходзяць у склад БССР, у той час было агулам 880 тысяч католікаў, г. зн. 13,5% усяго насельніцтва. Такім чынам яны прадстаўлялі адносна невялікую канфесійную меншасць у Беларусі і ўступалі не толькі праваслаўнаму /70%/ але нават насельніцтву іудзейскага веравання /14%/.

Варта заўважыць, што звыш 50% агульнай колькасці католікаў /амаль 450 тысяч/ пражывала ў некалькіх сумежных з Літвой паветах: Гродзенскім, Ашмянскім, Лідскім, Дэсіненскім і Вілейскім. Астатняя частка была расцярэжана па ўсіх паветах Беларусі, у якіх як правіла, з'яўлялася нязначнай меншасцю. Вынятковое становішча было ў Менскім павеце /уклучна з горадам Менкам/, у якім католікі складалі амаль 24% усяго насельніцтва.

У гістарычнай літаратуры часта выказваўся погляд, што невялікая ўдзельная вага католікаў сярод насельніцтва Беларусі была абумоўлена антыкаталіцкай палітыкай царскага рэжыму і што гэтае становішча змянілася пасля абвясчэння ў 1905 г. царскага ўказа аб веравызнаўчай талерантнасці. Для абгрунтавання такой тэзі прыводзіліся даныя, што ў 1905-1909 гг. перайшло ў каталіцызм 233 тысячы былых уніятаў, якія пасля ліквідацыі уніі афіцыйна лічыліся праваслаўнымі¹⁰. Аднак і ў гэтым выпадку дапускалася памылка, паколькі ўвогуле правільная лічба 233 тысяч, адносілася галоўным чынам да Холмшчыны і паўднёвага Падляшша. Тым часам у Віленскай епархіі перайшло ў каталіцызм 30 тысяч праваслаўных, а ў Гродзенскай і Менскай губернях да 10 тысяч у кожнай, разам каля 50 тысяч. Усё ж і гэтая лічба не поўнаасцю адносіцца да тэрыторыі БССР, паколькі ўключае літоўскія раёны Віленшчыны і польскія Гродзеншчыны¹⁰.

Такім чынам колькасць перайшоўшых у той час у каталіцызм на тэрыторыі сённяшняй БССР можна ацаніць прыкладна на 40 тысяч.

чалавек. І хаця гэтая колькасць авечак адпаўшых ад царкоўнага стада балюча ўспрымалася праваслаўным духавенствам, то ўсё ж у маштабе цэлай беларускай нацыі гэта была ледзь заўважальная змена яе веравызнаўчай структуры. Можна лічыць, што пасля 1909 года удзельная вага католікаў на тэрыторыі БССР павялічылася менш чым на 1% і крыху перавысіла 14%. А гэта сведчыць аб значнай стабільнасці канфесійнай структуры насельніцтва і дазваляе меркаваць, што прыкладна такой жа яна заставалася да першай сусветнай вайны.

Істотныя змены ў гэтай галіне адбыліся ў міжваенны перыяд. Паводле польскага перапісу насельніцтва, у 1931 г. у заходняй Беларусі лік католікаў узрос да 1059 тысяч, не толькі ў выніку натуральнага прыросту, але і насаджвання польскіх каланістаў, чыноўнікаў, настаўнікаў і іншых¹¹ колькасць якіх, відаць разам з сем'ямі, перавышала 300 тысяч¹¹. Меншыя змены адбыліся ва ўсходняй Беларусі, у якой на пачатку 30-х гадоў пражывала амаль 400 тысяч католікаў¹². Такім чынам у той час іх колькасць у абодвух частках Беларусі дасягнула 1,4-1,5 мільёна, г. зн. звыш 17% усяго насельніцтва. Гэта быў рэкордны узровень, як у абсалютных, так і адносных велічынях.

З канца 30-х гадоў пачынаецца доўгатрывалы працэс змяншэння колькасці беларускіх католікаў. У 1937-1939 гг. пераважная іх частка была вывезена з усходняй Беларусі ў Казахстан і Сібір. Падобны быў лёс пераважнай часткі польскіх каланістаў у заходніх абласцях, далучаных восенню 1939 г. да БССР. Адначасова была вывезена з гэтага абшару пэўная колькасць мясцовага каталіцкага насельніцтва. Прымаючы, што ў гэты час колькасць католікаў на ўсходзе зменшылася прынамсі на 200 тысяч і на захадзе на 300-400 тысяч, іх агульны лік напярэдадні нямецкай акупацыі не мог перавышаць 1 мільёна.

Гэты працэс працягваўся і пасля Другой сусветнай вайны галоўным чынам у рамках перасялення палякаў з БССР у Польшчу, якое адбывалася ў двух этапах: у 1945-1946 гг. і ў 1958-1959 гг. Паколькі для ўлад БССР рашаючым фактарам, які акрэсліваў польскую нацыянальнасць было каталіцкае веравызнанне, у Польшчу перасяляліся без асаблівых цяжкасцей і беларусы-католікі¹³. У 1945-1946 гг перасялялася з БССР у Польшчу 274 тысячы чалавек¹³. Вынікі другога перасяленчага этапу неапублікаваныя, аднак ацэньваюцца на звыш 100 тысяч чалавек.

Перасяленчая акцыя ў Польшчу, якая ахапіла каля 400 тысяч беларускіх католікаў, была найважнейшым фактарам іх змяншэння ў БССР. Акрамя гэтага трэба ўлічыць страты пад час нямецкай акупацыі і пасляваеннага дэпартацыі ва ўсходнія раёны СССР. Такім чынам, улічваючы натуральны прырост, можама выказаць меркаванне, што на канец 50-х гадоў іх агульная колькасць у Беларусі не перавышала 600 тысяч. Такую ацэнку пацвярджаюць даныя перапісу насельніцтва 1959 г., паводле якога колькасць палякаў у БССР складала 539 тысяч.

Аднак на працягу наступных дзесяцігоддзяў колькасць каталіцкага насельніцтва працягвала змяншацца, нягледзячы на яго нату-

ральны прамост. На гэта ўплывала не толькі міграцыя ў іншыя рэспублікі СССР, але, на наш погляд, яго частковая атэізацыя і няўхільная "асіміляцыя" праваслаўнай большасцю шляхам мяшаных суужэнстваў. Вядома, нельга цалкам выключыць і некаторых "паправак" вынікаў перапісаў насельніцтва.

У святле гэтага дэмаграфічнага аналізу можна не сумнявацца, што пададзеная Лідай ацэнка колькасці католікаў /каля 2,2 мільёна/ не адпавядае сапраўднасці, а спасылка на інфармацыю Залескага была недаразуменнем або свядомай фальсіфікацыяй. Памылковымі з'яўляюцца і іншыя ацэнкі, пабудаваныя на гэтай інфармацыі.

Затое блізкія да сапраўднасці былі рэспубліканскія ўлады, якія ацэньвалі колькасць гэтага насельніцтва на каля 500 тысяч. Магчыма, у гэтым выпадку браліся пад увагу толькі веруючыя, аднак жа, калі ўлічыць атэістаў каталіцкага паходжання і дзяцей каталіцка-праваслаўных ці іншых суужэнстваў, то сумарны лік няшмат перавысіў бы гэтую ацэнку, дасягаючы прыкладна 600-700 тысяч, што адпавядала б толькі 6-7% усяго насельніцтва рэспублікі. А гэта, статыстычна гледзячы, ужо грамадскі маргінэс.

Як вядома, у гістарычным плане значэнне рымскага каталіцызму ў Беларусі вымяралася не колькаснымі паказчыкамі, але эканамічнай, палітычнай і культурнай роляй дваранства і духавенства - галоўных носбітаў паланізацыі. Таму, змагаючыся з польскімі ўплывамі ў Беларусі, расейская палітыка змагалася і каталіцызмам. Пры гэтым ігнараваўся той факт, што католікамі былі і беларускія сяляне. Гэтай акалічнасці расейскія ўлады не прымалі да ведама, паколькі паняцце беларусаў-католікаў не ўкладвалася ў схему адзінай і непадзельнай Русі, якая, згодна з іх поглядамі, магла быць толькі праваслаўнай.

Катэгорыя беларусаў-католікаў не прызнавалася і савецкімі ўладамі, якія зрабілі шмат для іх пераўтварэння ў палякаў. Аб гэтым сведчыць дзейнасць польскай аўтаноміі ў БССР у 30-я гады, а пасля далучэння заходніх абласцей - арганізоўванне ў шырокіх маштабах польскамоўных школ у беларускамоўных каталіцкіх асяроддзях. Аднак найбольш яскрава гэтыя адносіны ўлад выявіліся пад час пасляваеннага перасялення насельніцтва ў Польшчу. Урэшце на працягу апошніх дзесяцігоддзяў рэспубліканскія ўлады не выказвалі зацікаўлення беларусізацыяй каталіцкай царквы ў БССР. Усё гэта адпавядала канцэпцыі дзеячаў Істиннорусского союза, сфармуляванай яшчэ ў 1910 г., паводле якой, для расейскай справы ў Беларусі лепей было б апалічыць беларусаў-католікаў, што ў будучыні дазволіла б іх адкінуць як чужое цела.

Выпадае заўважыць, што такія адносіны царскіх і савецкіх улад успрымаліся праваслаўнай большасцю беларусаў, якія па традыцыі, сваіх аднамоўных братоў лічылі палякамі. У гэтых адносінах характэрны перыяд апошняй нямецкай акупацыі, калі праваслаўныя дзеячы самастойна і без нічэёй інспірацыі змагаліся з беларускім каталіцызмам, трактуючы яго як польскую экспазітуру.

У выніку гэтых працэсаў, якія сёння могуць быць толькі прадметам зацікаўлення гісторыкаў, сфарміравалася новая канфесійная структура насельніцтва Беларусі /з папраўкай на паходжанне атэістаў/, у якой каталіцызм не прадстаўляе істотнай праблемы. Гэта адносіцца і да Гродзенскай вобласці, у якой пражывае каля 75% беларускіх католікаў, паколькі і ў гэтай вобласці яны складаюць меншую частку /25-30%/ усяго яе насельніцтва.

Гэтая акалічнасць абумоўлівае перспектыву каталіцызму ў Беларусі. Магчыма, пры ўмове беларусізацыі, Католическая царква лепш служыла б нацыянальнаму адраджэнню, чым скасцяпеная ў русафілістыцы Праваслаўная царква, і прыцягнула б да сябе пэўную колькасць праваслаўных. Аднак няцяжка ўявіць, што нейкі больш прыкметны зрух у гэтым напрамку выклікаў бы адмоўную рэакцыю Праваслаўнай царквы і новыя веравызначныя антаганізмы, якія маглі б аслабіць і так невялікі грамадскі патэнцыял каталіцызму ў Беларусі.

Гэты слабы патэнцыял не прадстаўляе больш пагрозы ідэйным наследнікам "адзінай і непадзельнай", якія з іроніяй глядзяць на наіўныя спробы максімізаваць каталіцкую праблему. Па гэтай прычыне яны лёгка дазваляюць на лібералізм у адносінах да польскага пытання, што, на нашу думку, з'яўляецца палітычнай гульнёй накіраванай на стварэнне польскай проціваргі, ці можа - пагрозы такой проціваргі беларускаму адраджэнскаму руху. Аб гэтым у прыватнасці сведчыць факт, што для задуманай уладамі рэанімацыі польскага руху ў Беларусі спатрэбіліся такія "палякі", як Саша Семенов ў Лідзе, ці палкоўнік Гавін з Валодзэяй Малашкевічам у Гродне.

- 1 W.Kolarz, Religion in the Soviet Union, London 1962, s. 206
- 2 A.Drujski /C.Sipowicz/, Religiozes Leben in Weissrussland, "Der Fels", 1978, № 1.
- 3 P.Lida, Polacy, Litwini, Białorusini, "Kultura", 1980 No 1-2
- 4 C.Sipowicz/, Die Katholische Kirche in Weissruthenien, Bericht auf dem internationalen Kongress "Kirche in Not", 6-9 VIII 1981, Königstein,
- 5 "Весьнік Беларускага Католическага душпапства", 1989 № 2/7/.
- 6 Там жа.
- 7 У.Чарняўскі, Беларусы не спыталі..., "ЛіМ", 27 X 1989
- 8 Z.Szuba, Polsko-białoruskie Magnalia, "Kierunki", 25 IX 1988
- 9 А.Станкевіч, Родная мова ў святнях, Вільня 1929, с. 74
- 10 Католицизм в Белоруссии, Минск 1987, с. 37.
- 11 А.Раков, Население БССР, Минск 1969, с. 130.
- 12 M.Iwanow, Polacy na dalszych kresach, "Polityka", 19 III 1988
- 13 Rocznik Statystyczny 1949, Warszawa 1950, s. 26

Віктар Мароз

Каланіяльная ўлада і палітычныя дэгенераты

У апошні час у польскай прэсе, радыё і тэлебачанні шмат гаворыцца пра палякаў, якія жывуць у Літве, Беларусі, Украіне і іншых рэспубліках. Лік асоб польскай нацыянальнасці павялічваецца амаль штомесяц і ў польскай прапагандзе налічвае ўжо мільёны. Камуністычны прэзідэнт, ксяндзы, некамуністычныя сенатары і міністры крычаць згодным хорам: "— Памагчы братам за ўсходняй граніцай!". У сойме паслы адкрыта называюць заходнюю Беларусь усходняй Польшчай. Тысячы палякаў прыжджаюць з усходу. Іх прымаюць Ярузельскі, Мазавецкі, Глемп, якія ад іх імя звяртаюцца да савецкіх улад з прапановамі адкрыцця польскіх школ, тэатраў, доступу да прэсы, радыё і тэлебачання.

Калі я ўсё гэта бачу а вакол мяне шмат польскі нацыяналізм, да якога ўлады адносяцца з вялікай талерантнасцю, пытаю сябе — чаму ніхто і ніколі не заступіцца за беларусаў, якія жывуць за межамі БССР і перажываюць розныя цяжкасці, чаму ніхто з Менску не працягне руку ў іх бок? Адказ даволі просты. Палякі маюць сваю дзяржаву і незалежна ад таго, ці ўлада ў Варшаве камуністычная, ці некамуністычная, нацыянальная палітыка вядзецца аднолькавая. Затое каланіяльную адміністрацыю БССР ніякім спосабам немагчыма назваць беларускай. Яна давала беларускі народ да маральнай і духоўнай смерці. І толькі шалёны мог бы спадзявацца падтрымкі ад гэтых бальшавіцкіх значэнцаў, якія надалей валодаюць зняволенай бацькаўшчынай.

Я бачу, як цяжка маладой некамуністычнай інтэлігенцыі разварушыць гэты затапаны, атуманены і зрусіфікаваны народ. Калі ў суседаў адбываюцца вялікія перамены, паўстаюць народы, дамагаюцца свабоды і дэмакратыі, мы толькі нясмела падмаем галаву, урэ са страхам, што, калі паспрабуем падняцца, нас зноў пачнуць біць нашыя адвечныя акупанты.

На халь, у такіх умовах бытуюць сярод нас розныя дэгенераты, якіх спецыяльнасць — служыць чужынцу. Гэта асабліва відаць у Польшчы, у якой змянілася ўлада. Старыя янычары тут застаюцца без уплываў і значэння, аднак не паддаюцца і таўпой пхаюцца да клямки новага пана. Сталіністы і супрацоўнікі палітычнай паліцыі крычаць на ўвесь голас: "Дэмакратыі і плюралізму!".

Аляксандр Баршчэўскі, старшыня БГКТ, які дзiesiąткі гадоў быў членам польскай камуністычнай партыі і бескрытычна адабраў усе догмы "дыктатуры пралетарыяту" і "сацыялістычнай дэмакратыі", і прапагандаваў гэтыя ідэі ў беларускім асяроддзі, цяпер на старонках "Нівы" абзывае сталіністамі маладых людзей, якія пачынаюць аднаўленне беларускага жыцця ў Польшчы. Яны пачынаюць адбудоўваць тое, што знішчаў Баршчэўскі і яму падобныя, калі маўчалі, як іх польскія "таварышы" знішчалі музей, школы і мастацкія калекцыі.

вы. У гэтым бэгакатоўскі айтву нават дапамагаў — "бо так хацела партыя".

Цяпер Баршчэўскі прапагуе плюралізм, гаворыць тое самае што Валенса і іншыя польскія палітыкі, якія кіруюць дзяржавай. Ён заўсёды мае "слухныя погляды". Наводзе Баршчэўскага, для 250-тысячнага беларускага насельніцтва ў Польшчы трэба 5-10 партый, відаць такіх, якія будуць налічваць па 5-10 членаў і сфарміруюць паміж сабою. Баршчэўскі мяняе погляды так хутка, як хутка мяняецца палітычная сітуацыя. Яшчэ ў 1987 г. ён ацэньваў Пільсудскага амаль як значэнца і пісаў, што яго панаванне нічога добрага беларусам не прынясло /"Ніва", 21 XI 1987/. А год пазней Баршчэўскі стаў членам камітэта, займаўся падрыхтоўкай святкавання 70-й гадавіны ўтварэння Другой Рэчыспалітай і велічаў асобу Пільсудскага /"Жыццё Варшавы", 13 XI 1988/. Такім чынам Баршчэўскі ўдзельнічаў у святкаванні юбілея дзяржавы, якая была акупантам паловы беларускай зямлі.

Наступны беларускі "дэмакрат", Янка Зянжук, раней быў членам розных камуністычных устаноў — Ваяводскага камітэта партыі ў Беластоку, Патрыятычнага Руху Нацыянальнага /польскага/ Адраджэння і, як гавораць, супрацоўнікам палітычнай паліцыі. У 1976 г. ён пісаў ад імя БГКТ петыцыю да міністра асветы, у якой дамагаўся, каб "у імя цывілізацыйнага прагрэсу" зліквідаваць школы з беларускай мовай навучання. Цяпер жа гэты "беларускі дзеяч і патрыёт" праводзіць збор кніжак для польскіх школ у Беларусі і заклікае беларусаў да супрацоўніцтва ў гэтай справе /"Ніва", 20 XI 1989/.

Трэцяя, некалькі год таму, падпора БГКТ — Мікола Гайдук, абураны на сваіх калег, асабліва на Баршчэўскага, за тое што пазбавілі яго магчымасці заняць пост галоўнага рэдактара "Нівы", пакінуў і "Ніву" і БГКТ і вельмі хутка прыкмуў да праваслаўных палякаў. Прыняла яго арганізацыя з нявінай назвай "Царкоўнае брацтва" /не мыляць з маладзёжнай арганізацыяй з аднолькавай назвай/. Гайдук, які раней нізка кланяўся сакратарам камуністычнай партыі, цяпер кланяецца святарам з канцлярыі Беластоцкага епіскапа і паслу на сойм Яўгену Чыквіну, які дае яму зарабіць крыху грошай.

У Амерыцы, Англіі і Нямеччыне распаўсюджваюцца весткі, што Гайдук выкінулі з "Нівы" за яго дэмакратычныя перакананні. У сапраўднасці, калі ён некалькі месяцаў выконваў абавязкі галоўнага рэдактара, ён паводзіў сябе так, як сёмы байструк Бермі. Баршчэўскі выкінуў яго таму, каб пазбегнуць развалу рэдакцыі пад Гайдукіным "дэмакратычным" кіраўніцтвам. На Устаноўчым з'ездзе БНФ, які адбываўся ў чэрвені 1989 г. у Вільні, не давялося даехаць нікому з замежных беларусаў апроч Міколы Гайдукі, які як "праследаваны дысідэнт" быў нават выбраны ў сойм БНФ.

У верасні 1989 г. у польскім парламенце выступіў Яўген Чыквін, які нарэшце акрэсліўся як праваслаўны беларус. Затое раней ён быў "рускім", "тутэйшым", а калі была патрэба — і "праваслаўным палякам", а нават толькі "праваслаўным". Пад час апошняй выбарчай кампаніі ён катэгарычна выступіў супраць беларускіх кан-

дыдатаў і падтрымаў кандыдата Украінскага таварыства, як прадстаўніка Праваслаўнай царквы. Такім чынам ён прылажыў руку да вострага канфлікту паміж беларускай інтэлігенцыяй і Беларастокім архіепіскапам Савай. Думаю, што гэта не прынясло нікому карысці.

Здаецца, што ў апошні час усе удзельнікі гэтага канфлікту імкнуцца да нейкага паразумення і супрацоўніцтва. Ніхто толькі не ведае ці гэта трывалая тэндэнцыя, ці тактычныя маневры. Трывалае супрацоўніцтва было б здарэннем, якога не ведае навішая гісторыя Праваслаўнай царквы ў Польшчы. Першы раз была б яна з народамі, а не з уладай. Аднак існуе вялікая небяспека, што можа здарыцца інакш. На пасяджэнні Грамадскага камітэта "Салідарнасці" у Беларасток на пачатку снежня 1989 г. яго шэф Лебенштайн сказаў, што ён не бачыць магчымасці супрацоўніцтва з ніякім беларускім рухам, акрамя прадстаўнікоў царквы. Яго аргументацыя была такая: "у гэтым асяроддзі былі людзі, якія ахвотна супрацоўнічалі з санацыяй, камуністамі, дык чаму ж не знойдуцца ахвотныя супрацоўнічаць з намі, калі ўжо маем уладу".

Магчыма, што калі цяпер уся ўлада ў Польшчы фактычна знайшла ў руках Глемпа і ягоных епіскапаў, з такім супрацоўніцтвам могуць быць пэўныя цяжкасці. Пакуль што, наколькі вядома, у гэтым напрамку нічога не зроблена. Беларастокская інтэлігенцыя і большасць народу хацелі б бачыць царкву з народамі і ўсе беларусы вераць, што нашы пастыры нарэшце палюбяць свае авечкі.

Для нацыянальных меншасцей у Польшчы рысуецца даволі панурная перспектыва. Хаця новыя ўлады падкрэсліваюць патрэбу талерантнасці і рэспектавання правоў нацыянальных меншасцей, то ў сапраўднасці гэта выглядае зусім інакш. Улада новая, а палітыка старая. Да гэтага дайшла шавіністычная істэрыя вуліцы, примітыўнага натоўпу, у якой рызкоўна прызнацца, што ты не паляк. Няма сумнення, што такія тэндэнцыі будуць пашырацца, калі будзе паглыбляцца эканамічны крызіс. Прывечанае нацыянальным меншасцям тэлевізійнае "Адкрытае студыё" у снежні 1989 г. паказала, якія дакія адносіны "польскага люду" /у тым ліку і інтэлігенцыі/ да гэтых меншасцей.

На Беларастокчыне ўжо некалькі месяцаў працягваецца канфлікт у Гайнаўцы, дзе з персанальнай праблемы неспадзявана вырасла міжнацыянальная афера. У гайнаўскім Доме культуры працаўнікі-палякі арганізавалі структуру "Салідарнасці" і пачалі дамагацца адстаўкі дырэктара М. Бушкі - вядомага дзеяча БГКТ ў гэтым горадзе. Праўдападобна Бушку вельмі хутка выкінулі б, бо кіраўніцтва БГКТ, як гэта заўсёды бывала, занадта не цікавілася гэтым канфліктам, хаця ў сваім кругу яно нават абуралася і патрасала кулакамі. Справа закончылася б дрэнна, калі б не намаганні маладога беларускага палітыка, заснавальніка незалежнага Беларастокскага Грамадскага Камітэта "Грамада" Віктара Стахвюка і ягоных сяброў. Стахвюк - чалавек з тэмпераментам Фэлікса Эдмундавіча і - што найважнейшае - сведамы беларус, зрабіў шмат для спынення процібеларастокскай палітыкі мясцовых улад. На жаль, такіх людзей вельмі мала.

Наадварот, растуць новыя рады лакеяў і калабарацьяністаў. Новая ўлада іх патрабуе. Яна таксама хоча паказаць сваю талерантнасць. Вельмі хутка вырастуць новыя Баршчэўскія, Гайдукі, Зянюкі і іншыя. Яны ўжо паказаліся ў Гайнаўцы, Бельску і Беларастокі. Лебенштайн заявіў, што калі беларусы захочуць прыйсці да "Салідарнасці", то могуць гэта зрабіць і працаваць для агульнага добра - польскага народу. Новая "вядучая сіла" вядзе такую палітыку, як і старая - камуністычная.

Народ без сваёй дзяржавы гэта так як сям'я без свайго дому. У беларускім доме сядзелі і сядзяць примітыўныя і няпрошаныя госці. Нас прымусілі ім служыць. Але колькі ж можам служыць? Калі на сваёй зямлі перастанем быць зняволенымі лакеямі, а станем гаспадарамі?

Тамаш Хлёрка-Бабаневіч

Суайчынніку

Беларус, зірні наўкола,
Час журботы настае:
Пляжаць долы, пляжаць мову,
Пляжаць помнікі твае.

Схамянися, любы братка!
Страпанися! І паўстань!
Арштанцкую апратку
Скінь!
І смела глянь!

Глянь у вочы "дабрадзеям",
"Аднаверцам" і "братам"!
Забяры ў іх надзею,
Што бяду ня зможаш сам!

Абурмся горкай доляй!
Заклінаю - не цярпі!
Чымся кленчыць у няволі,
Лепш загінуць у баі.

/З нізкі "Блэк-нот душы"/

Г І С Т О Р Ь Я

Юры Туронак

Нежаданая рэспубліка

/Працяг. Пачатак у папярэднім нумары/

Ажыццяўленне рашэння ЦК РКП/б/ ад 16 студзеня 1919 года аб ліквідацыі толькі што абвешчанай БССР па сутнасці не патрабавала ніякіх практычных дзеянняў. Апублікаваны 1 студзеня 1919 г. "маніхвэст" Жылуновіча аказаўся папяровай дэкларацыяй, а не зыходным пунктам рэальнага будаўніцтва беларускай савецкай дзяржаўнасці. Патрэбная была толькі фармальная працэдура, якая імем беларускага народа адобрыла б рашэнне ЦК аб лёсе беларускай дзяржаўнасці. З такой мэтай быў арганізаваны т. зв. першы Усебеларускі з'езд саветаў, які адбыўся 2-3 лютага 1919 г. у Менску.

З'езд, як "вярхоўная ўлада суверэннай дзяржавы" прыняў канстытуцыю БССР, якая заканадаўча замацоўвала нараджэнне беларускай савецкай дзяржаўнасці і адначасова прызнаў неабходным ліквідацыю гэтай дзяржаўнасці. З прыватнасці з'езд выказаўся за перадачу Расеі віцебскай, магілёўскай і смаленскай губерняў, г. зн. большай часткі тэрыторыі рэспублікі, і зліццём рэшткі яе тэрыторыі з Літвой. Фактычна, гэтай рэшткай была толькі адна жменька, паколькі на іх зямельныя часткі былі немцы, а ўся віленшчына ўжо раней лічылася абшарам літвы. Рашэнне з'езда папярэдзіла жорсткае падаўленне апазіцыі беларускіх камуністаў, пасля чаго мясціны і яму падобныя прадстаўнікі "беларускага народа" маглі задаволіць патрабаванні Леніна.

Абвешчанае 28 лютага 1919 г. новае адміністрацыйнае ўтварэнне - Літоўска-Беларуская Савецкая Рэспубліка /Літбел/ у нічым не нагадвала беларускай дзяржавы. У яе кіраўнічыя органы - Цэнтральны Выканаўчы камітэт і Савет Народных Камісараў уваходзілі рускія, жыдоўскія, польскія і крыху літоўскія камуністы, але беларусаў сярод іх не было. нягледзячы на тое, што ў склад Літбел уваходзіла толькі невялікая частка беларускіх абшараў, надалей працягвалася іх перадача савецкай Расеі. Як піша В. Крута-левіч, у сакавіку 1919 г. уладамі Літбел былі перададзеныя Рагачоўскі і дзісенскія паветы, што ўваходзілі ў М-енскую губерню /гл. яго Станаўленне дзяржаўнасці, Менск 1989, с. 54/.

Паводле сучасніка А. Грыгор'ева, у гэтай Літоўска-Беларускай рэспубліцы "...началось преследование всего белорусского. Белорусское национальное движение было объявлено буржуазным предрассудком", в белорусских школах был введен русский язык, все белорусское - книгоиздательство, курсы, театр, хор были национализированы и очень скоро сведены на нет" /"Варшавское Слово",

2 У 1920/. Аднак такое становішча працягвалася нядоўга.

Вясной 1919 г. пачалося наступленне польскіх войск, якія 21 красавіка захапілі сталіцу Літбел - Вільню. Там была абвешчана адозва Язэпа Пілсудскага, у якой падкрэслівалася, што польскія войскі не з'яўляюцца акупантамі, але вызваліцелямі і гарантамі свабоднага рашэння насельніцтва Літвы і Беларусі аб сваім лёсе.

Ніякой Беларусі!

Страта Вільні і адозва Пілсудскага выклікалі значнае ўражанне ў Маскве. У прыватнасці, адозва, адрасаваная "Да жыхароў Вялікага княства Літоўскага", успрымалася там як імкненне палякаў аднавіць гістарычную федэрацыю Польшчы з Літвой і Беларуссю. Яе паспяховае ажыццяўленне спрыяла б далучэнню Украіны і стварэнню пад эгідай Польшчы вялікай канфедэрацыі ўсходнеўрапейскіх народаў, здольнай супроцьстаяць расейскаму і нямецкаму імперыялізмам. Такая перспектыва пагражала інтарэсам Расеі, тым больш, што нельга было выключыць магчымасці яе падтрымкі беларускімі палітычнымі дзеячамі, разчараванымі варожымі адносінамі ўлад РСФСР да беларускай дзяржаўнасці.

Паколькі сілы Чырвонай Арміі былі недастатковыя для паўстрымання наступлення польскіх войск, давялося выкарыстоўваць дыпламатычныя магчымасці. З такой мэтай 17 ліпеня 1919 г. улаўнаважаныя Леніна, Юліян Мархлеўскі, перайшоў лінію савецка-польскага фронту. Хутка ён быў перавезены ў Белавежу, а потым у Мікашэвічы, дзе адбываліся перагаворы.

Пераход Мархлеўскага праз лінію фронту папярэдзіла важнае здарэнне: 16 ліпеня ЦК КП Літвы і Беларусі прыняў рашэнне аб роспуску ўлада Літбел, што адпавядала фактычнай ліквідацыі гэтай рэспублікі. Гэтага патрабавалі Сталін, які ў сярэдзіне ліпеня прыбыў у Менск, дзе знаходзіліся эвакуіраваныя з Вільні ўлады Літбел. Патрабаванне Сталіна сведчыць адназначна аб тым, што аб ліквідацыі Літоўска-Беларускай рэспублікі, так як і аб яе ўтварэнні, рашала Масква, а не мясцовыя органы савецкай улады ці, тым больш, народ. Па-другое, гэтае важнае рашэнне было прынята найхутчэй у першыя дні ліпеня, калі значная частка тэрыторыі Літбел яшчэ не была акупіравана польскімі войскамі - Менск яны захапілі толькі праз месяц /8 жніўня/, а да ракі Бярэзіны, на якой фронт стабілізаваўся, дайшлі яшчэ пазней.

Выглядае на тое, што не маючы магчымасці паўстрымаць наступленне палякаў, улады РСФСР загадзя рыхтаваліся перадаць ім тую частку беларускіх і літоўскіх абшараў, што ўваходзілі ў склад Літбел, а ліквідацыя гэтай рэспублікі павінна была аблегчыць перагаворы. Цяпер, калі Літоўска-Беларуская Савецкая Рэспубліка знікала з карты Еўропы, Мархлеўскі мог свабодна дамаўляцца з прадстаўнікамі Польшчы аб лёсе Літвы і Беларусі не як "суверэнных дзяржаў", але як тэрыторыяў з неакрэсленым дзяржаў-

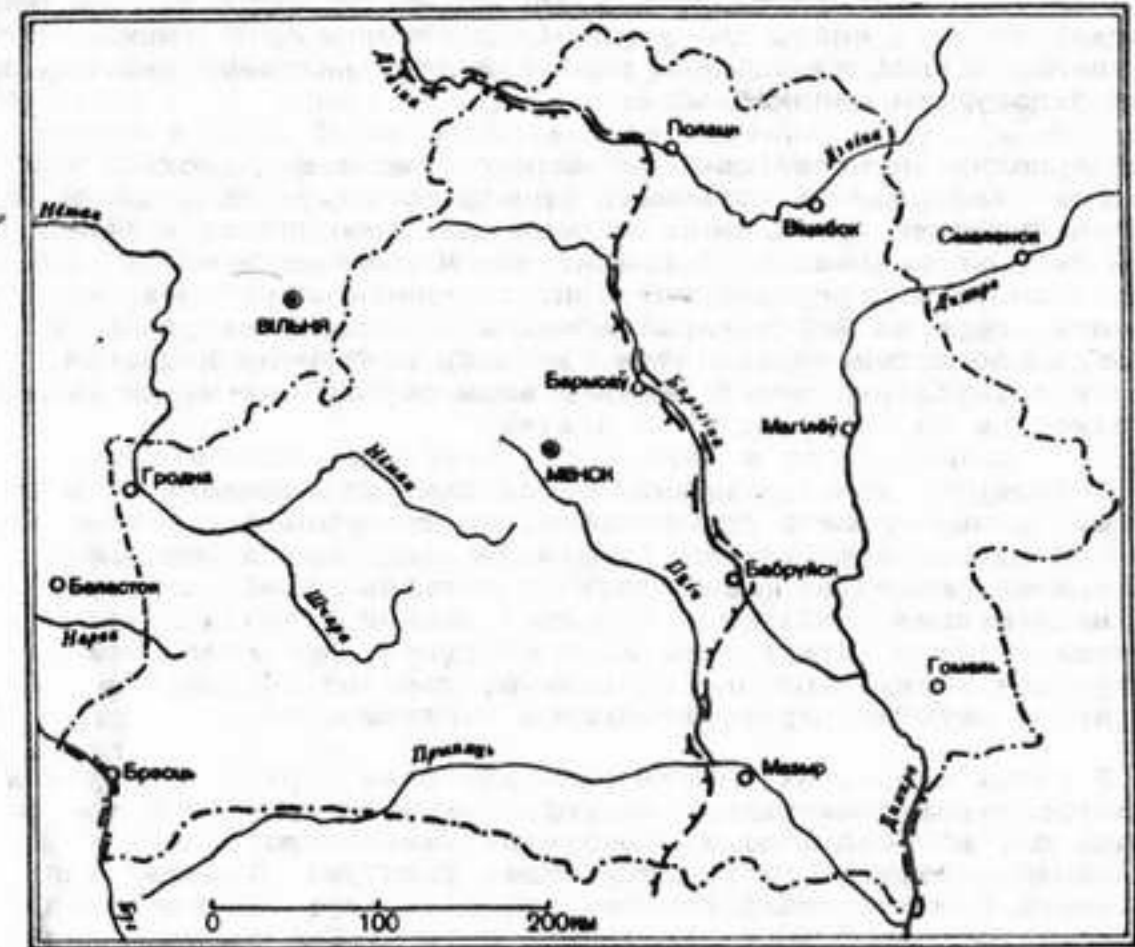
ным статусам, якое ў залежнасці ад канкрэтнага ваенна-палітычнага становішча магло быць перададзена ў сферу ўплываў Польшчы ці Расеі, або падзеленае паміж імі. Аб гэтым сведчыць наступнае заяўленне Мархлеўскага, зробленае пад канец ліпеня ў Белавежы:

"Ленін выразна сказаў: калі б палякі мелі намер правесці плебісцыт у Літве і Беларусі, то не разыйдземся адносна таго, як гэты плебісцыт будзе праведзены; так сама не разыйдземся адносна лёсу Беларусі" /А. Гарліцкі, Пілсудскі-Ленін, "Палітыка", Варшава, 27 VI 1987/.

Усё ж Ленін пераацэньваў намеры і магчымасці Пілсудскага. Неўзабаве выявілася, што захапіўшы Вільню, ён ушанаваў суверэнітэт незалежнай Літоўскай рэспублікі, відаць, маючы надзею на яе добраахвотнае адабрэнне федэрацыйнай ідэі. Такім чынам справа плебісцыту ў Літве рабілася безпрадметнай. З другога боку гэтая акалічнасць давала Савецкай Расеі магчымасць дыферэнцыраваных адносін да паасобных патэнцыяльных членаў праектаванай федэрацыі. Першым крокам была стаўка на элімінацыю Літвы з гэтай федэрацыі, што патрабавала падтрымкі незалежніцкіх імкненняў літоўскай Тармы, нягледзячы на яе "буржуазны" характар. 4 верасня 1919 г. урад РСФСР запрапанаваў літоўскаму ўраду пачаць перагаворы аб узаемных адносінах, у выніку якіх 4 красавіка ён юрыдычна прызнаў Літоўскую рэспубліку, такім чынам адмаўляючыся ад канцэпцыі літоўскай савецкай дзяржаўнасці.

Аднак жа ліквідацыя Літбел абзначала фармальнае адмаўленне Масквы і ад беларускай савецкай дзяржаўнасці, што, да рэчы, адпавядала яе фактычным адносінам да гэтага пытання да і пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. У адрозненне ад Літвы, не прызнавалася таксама і "буржуазная" дзяржаўнасць Беларусі. Карацей кажучы, Расея не хацела ніякой Беларусі — ні савецкай, ні "буржуазнай". Невыпадкова на парадку дня перагавораў было ў гэтай справе толькі адно пытанне — ці ўзамен за мір задаволіць палякаў тая частка беларускай зямлі, што знаходзілася ў складзе Літбел. Цяпер няцяжка ўявіць, што з гэтай далучэння трох усходнебеларускіх губерняў, зацверджанага па патрабаванню Леніна першым Усебеларускім з'ездам Саветаў, было іх "забеспячэнне" ад магчымых польскіх прэтэнзій, як "ісцінарасейскіх" абшараў, што ўжо тады адлюстроўвала намер Леніна падзелу Беларусі паміж Польшчай і РСФСР.

Такая канцэпцыя рашэння беларускага пытання заставалася нязменнай на працягу шатмесесячных савецка-польскіх перагавораў. Паводле сведчання удзельнікаў польскай дэлегацыі, у кастрычніку 1919 г. Мархлеўскі, ад імя Леніна, надалей заяўляў аб яго незацікаўленасці Беларуссю і аб тым, што паміж Польшчай і РСФСР няма ніякіх спрэчных тэрытарыяльных праблемаў а Польшча атрымае ўсё чаго жахае. Урэшце ад лістапада 1919 г да лютага 1920 г. савецкі ўрад некалькі разоў прапаноўваў Польшчы мір з вечнай граніцай па рэках: Дзвіна, Ула, Бярэзіна, Пціч.

Ленінскі план падзелу Беларусі /лінія - - -/

Правал федэрацыйных планаў

На гэтай лініі польская армія станла амаль цэлы год, але Пілсудскі не рашаўся ні на мір, ні на далейшы паход на Віцебск, Магілёў і Смаленск. Якія ж былі прычыны такога становішча? Польскія гісторыкі лічаць, што стабілізуючы ваенныя дзеянні, Пілсудскі імкнуўся дапамагчы бальшавікам у іх змаганні з айчыннымі і замежнымі праціўнікамі савецкай улады, паколькі лічыў, што белая Расея больш небяспечная для Польшчы, чым чырвоная.

Здавалася б, пры такіх адносінах да бальшавікоў, Пілсудскі мог згадзіцца з прапановамі Леніна і заключыць мір з вельмі выгаднай для Польшчы ўсходняй граніцай, якую не ўскладняла б нія-

кая Беларусь. на думку гісторыкаў, адмаўленне Пілсудскага адлюстроўвала яго імкненне рэалізаваць федэрацыйную задуму, якая ўключала не толькі літбелаўскія рэшткі беларускай зямлі, але ўсю Беларусь з Віцебскам, Магілёвам а можа і Смаленскам. Летам 1919 г. такая канцэпцыя адабралася амаль усімі беларускімі партыямі і арганізацыямі, якія, дзякуючы нігілістычным адносінам савецкай улады, лічылі яе адзінай рэальнай альтэрнатывай рашэння пытання беларускай дзяржаўнасці.

Непаслядоўную пазіцыю Пілсудскага ўмела выкарыстала Масква. Паколькі стабілізацыя польскага фронту на Бярэзіне спрыяла перамогам Чырвонай Арміі на іншых франтах грамадзянскай вайны, то можна было не хвалявацца і працягваць мірныя перагаворы. Затое трэба было ўсімі сродкамі змагацца з федэрацыйнымі планами Пілсудскага, перш за ўсё выкарыстоўваючы польска-беларускія супярэчнасці. Аб гэтым пераканаўча сведчыць падтрымка аказаная Літоўскай рэспубліцы, што ў значнай меры паўплывала на яе адмоўныя адносіны да федэрацыі з Польшчай.

У Беларусі такая аперацыя магла быць рэалізавана меншымі коштамі. Гэтаму спрыялі тры фактары: кантрыбуцыі і грабязі польскіх войскаў, рэстаўрацыя канфіскаванай памешчыцкай уласнасці і эгаістычныя, недалёкабачныя дзеянні польскай адміністрацыі ў галіне нацыянальнай палітыкі. Усё гэта дыскрэдытавала афіцыйныя заяўленні Пілсудскага і выклікала абгрунтаваную незадаволенасць беларускага насельніцтва і палітычных дзеячаў, якіх лёгка было схіліць да актыўных супроцьпольскіх выступленняў.

У гэтых адносінах важную ролю адыграла Партыя беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў /эсэраў/, якой праграмныя патрабаванні былі блізкія бальшавіцкім лозунгам, хаця спалучаліся з ідэяй незалежнай Беларусі. Эсэры, якія яшчэ ў жніўні ўдзельнічалі ў прывітанні Пілсудскага ў Менску, хутка паразумеліся з савецкімі ўладамі і восенню 1919 г. заключылі з імі ў Смаленску дагавор аб супрацоўніцтве. Згодна з дагаворам, эсэры атрымлівалі савецкую матэрыяльную падтрымку і разгарнулі агітацыю і партызанскую барацьбу супроць польскіх акупантаў. Пераважаючай была роля эсэраў у беларускіх грамадскіх і культурных арганізацыях і, у прыватнасці, у адноўленай Радзе БНР, што ў снежні 1919 г. давало да яе расколу.

Калі беларускія эсэры лічылі бальшавікоў сваімі саюзнікамі, то бальшавікі трактавалі іх інструментальна як памагатых у ажыццяўленні сваіх планаў. Апазіцыйная дзейнасць эсэраў хутка выклікала жорсткія рэпрэсіі польскай адміністрацыі, што садзейнічала не толькі актывізацыі антыпольскага падполля, але і палітычнай дыскрэдытацыі тых беларускіх групавак, якія ўсё яшчэ арыентаваліся на Польшчу. У выніку, ва ўмовах узростаючай варажасці, на пачатку 1920г. не было ўжо рэальных прадпасылак для рэалізацыі федэрацыйнай задумы, якую сам Пілсудскі пазней ацаніў як "беларускую фікцыю".

Правал федэрацыйных планаў быў важным дасягненнем Масквы, якая ўмела разыграла польска-беларускія супярэчнасці.

Рыжскі трактат

4 ліпеня 1920 г. пачалося наступленне Чырвонай Арміі на Заходнім фронце і ўжо 11 ліпеня палякам давялося пакінуць Менск. Зноў вярталася ў Беларусь савецкая ўлада, аднак пра беларускую савецкую дзяржаўнасць, пакуль што, гутаркі не было. З'явіўся праз адзін дзень - 12 ліпеня - быў падпісаны савецка-літоўскі дагавор, згодна з якім Літве перадаваліся значныя заходнебеларускія абшары. Як бачым, Масква на ранейшаму задавальняла тэрытарыяльныя патрабаванні суседаў за кошт Беларусі. Гэтым разам стасавалася канцэпцыя "Літбел навыварат", якая магла садзейнічаць арганізацыі беларуска-літоўскіх адносін і, такім чынам, прадухіліць магчымую беларуска-літоўскую дзяржаўную супольнасць. Такая магчымасць не выключалася, паколькі ў Коўні апынуўся старшыня Рады БНР Вацлаў Ластоўскі і іншыя эсэраўскія дзеячы, якія праследаваліся польскай адміністрацыяй у Менску.

Новым становішчам у Беларусі найбольш разчараванымі былі эсэры, якія згодна з Смаленскім дагаворам лічылі на працяг канструктыўнага супрацоўніцтва з бальшавікамі і на ўдзел ва ўрадзе БССР. Неўзабаве адправіўся ў Маскву намеснік старшыні Рады БНР, Васіль Захарка, які 17 ліпеня 1920 г. падаў народнаму камісару замежных спраў РСФСР Георгію Чычэрну ноту. Паколькі гэты цікавы дакумент быў нядаўна апублікаваны Вітаўтам і Зорай Кіпелямі ў зборніку "Беларуская дзяржаўнасць" /Нью-Ёрк 1988, с.94/, працитуем толькі яго фрагменты, найбольш характэрныя для эсэраўскага пункту гледжання:

"Дзеля дасягнення нацыянальна-палітычнага адраджэння, вякамі прыгнечаны беларускі народ пайшоў на адкрытую барацьбу са ўсімі гвалтаўнікамі працоўнага народу. Ён глыбока верыў, што ў гэтай барацьбе за знішчэнне не-навіснага ўціску парабачыцеляў і эксплуатацый і /за сваё законнае адраджэнне, ён знойдзе моцную падтрымку ва ўсім расейскім пралетарыяце і перш усяго ў Камуністычнай партыі.

К жаль прыходзіцца канстатаваць, што гэтыя надзеі зусім не здзейсніліся. Калі сумленна прааналізаваць адношанні Расеі да Беларусі, то нявольна прыходзіцца прысці да досыць сумных вынікаў. Усе яны былі такога зместу, што ў канцы канцоў толькі адпыхала, а не прыбліжала да сябе беларускі народ. /.../

Падыходзячы да трэцяга прыходу радавае ўлады ў м.Менск і актыўна памагаючы ёй у барацьбе з Польшчай, кіруючая працоўнымі беларускімі народамі большая частка сацыялістычных партыяў мела глыбокае перакананне ў тым, што на гэты раз радавая ўлада не дапусціць папярэдніх абмылак і стане на новы шлях братэрскага адношання да працоўнага беларускага народу. Пры такім адношанні радавая ўлада працоўнымі беларускімі народам ахвотна пайшоў бы на верную і чэсную сувязь з ёю.

Задавальненне законных імкненняў беларускага народу дало б Радавай уладзе таксама падтрымку і з боку палітычных групуванняў, стоячых за палітычную незалежнасць Беларусі і нацыянальна-культурнае адраджэнне яе.

Гэтае новай зры чаканне з нецярплівацю ўвесь беларускі народ, які нават не дапускаў думкі, Радавая ўлада аслабавіўшы Беларусь з-пад уціску Польшчы можа аддаць хаця б частку яе ў карыстанне другога суседа. Аднак падпісаная мірная ўмова з Літвой вышэй успамянута падзеі яшчэ раз разбіла і беларускі народ мае няшчасце быць сведкаю таго акту, які яму здаваўся зусім недапусцімым і немажлівым. /.../

Настолькі несправядлівае і незаслужанае адношэнне да беларускага народу нанесла новы ўдар трэціму моманту збліжэння Беларусі з Радавай Расеяю і разам з тым, яно кладзе пачатак новаму падзелу Беларусі і аддае беларускую рэвалюцыйную дэмакратыю на аслабленне яе сілаў, шкоднае інтарэсам сацыяльнай рэвалюцыі.

З'яўляючыся паўнамоцным прадстаўніком Беларускай Народнай Рэспублікі я, ад імя майго народу, складаючага ў большасці з левых беларускіх сацыялістаў, уступіўшых у рэвалюцыйную барацьбу за вызваленне Беларусі з-пад усіх акупантаў, лічу сваім абавязкам заявіць перад урадам Расейскай Сацыялістычнай Федэрацыйнай Радавай Рэспублікі рашучы пратэст супраць уступкі клеркальна-буржуазнай Літве беларускай тэрыторыі.

Хачу верыць, што такі несправядлівы ў адносінах да беларускага народу акт, не атрымае аканчальнага зацвярджэння і што з аканчальнай перамогай Чырвонай Арміі Радавай Расеі над панскай Польшчай, вызваленаму працоўнаму беларускаму народу будзе дадзена незалежнасць дзеля рэальнай мажлівасці здзяйснення нацыянальна-палітычнага і сацыяльнага адраджэння."

Старшыня Надзвычайнай Дыпламатычнай Місіі
Намеснік старшыні Рады БНР

В. Захарка

Пратэстацыйная нота Захаркі не змяніла рашэння Масквы адносна падараваных Літве беларускіх абшараў, аднак, магчыма, не была цалкам безвынікова. У прыватнасці, Захарка лічыў, што яго націск на Чычэрэна, акрамя "монкавых абставін", паўплываў на рашэнне савецкіх улад аб паўторным абвясчэнні БССР. Усё ж выпадае заўважыць /калі Захарка не памыляўся/, што такое рашэнне Масквы няшмат яе каштавала, паколькі не змяніла яе ранейшых адносін да гэтага пытання.

Аб гэтым сведчыць сама працэдура ўтварэння гэтай "незалежнай дзяржавы". Перш за ўсё разледзім пытанне, хто і як яе ўтварыў? Вось жа, паводле Круталевіча, 31 ліпеня 1920 г. сабраліся ў Менску прадстаўнікі чатырох арганізацый - Кампарты Літвы і Беларусі, прафсаюзаў, Беларускай камуністычнай арганізацыі і "Бунда" і падпісалі "Дэкларацыю аб абвясчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі, якая аб'явіла аб узнёўленні беларускай савецкай дзяржаўнасці /гл. яго "Станаўленне дзяржаўнасці", Менск 1989, с.108/. Як бачым, юрыдычная падстава гэтага акту была непараўнальна з абвясчэннем незалежнасці БНР, якое савецкімі гісторыкамі ацэньвалася як "неправамоцнае". Чым жа там, калі не насмешкай, было другое абвясчэнне БССР, якое ў выпадку патрэбы лёгка было прызнаць неправамоцным або нейкім давальным недаразуманнем.

Фіктыўнасць юрыдычнага статусу БССР падкрэсліваў іншы факт: летам 1920 г. не быў створаны ўрад рэспублікі, замест якога паўстаў у Менску Ваенна-рэвалюцыйны камітэт з кампетэнцыямі губернскага органа ўлады. Усё гэта сведчыла аб ваганні і няўпэўненасці кіруючых органаў РСФСР адносна лёсу Беларусі. Аднак на ўсякі выпадак была акрэслена яе тэрыторыя ў складзе 18 паветаў Менскай і Гродзенскай губерняў. Вялікая ўсходняя частка Беларусі на ранейшаму заставалася ў Расеі, а беларускія раёны Віленшчыны - у Літве.

Пасля паражэння Чырвонай Арміі пад Варшавай, у другой палове жніўня пачалося контрнаступленне польскіх войск, якое працягвалася да 18 кастрычніка. У яго выніку 12 паветаў новай Беларускай ССР знайшлася на польскім баку і толькі 6 - на савецкім /Меншчына/. У такой сітуацыі адбылося здарэнне, аб якім маўчыць савецкая гістарыяграфія, а якое красамоўна адлюстроўвала адносіны Савецкай Расеі да беларускага пытання: на пачатку мірных перагавораў у Рызе старшыня савецкай дэлегацыі Адольф Гофе схіляўся аддаць пад польскі ўплыў усю Беларусь узамен за прызнанне палякамі Савецкай Украіны /J. Dąbki, Pokój Ryski, Warszawa 1931, s.78/, Паколькі "ўся Беларусь" складалася з 18 паветаў, гэтая прапанова абазначала магчымаць перадачы Польшчы астатніх незанятых польскімі войскамі 6 паветаў Меншчыны і гатоўнасць РСФСР пазбыцца беларускага пытання.

Магчыма, быў гэта адзін з парадксаў гісторыі: большасць дэлегацыі Польшчы, не адабраўшы федэрацыйнай канцэпцыі пілсудчыкаў, адмовілася ад прапановы Гофе. Гэтае рашэнне ўплывало на лёс БССР, а можа нават вырашыла аб яе існаванні. Толькі з гэтага часу пачаўся рэальны працэс тварэння рэспублікі - трэба ж было нешта зрабіць з шасціпаветовай Меншчынай, якая дзякуючы палякам засталася на савецкім баку лініі фронту.

на гэтай прычыне БССР не была сінатарам ганебнага Рыжскага трактату, паколькі была не суб'ектам, але прадбачаным да ліквідацыі прадметам мірнай канферэнцыі. Пазнейшае савецкае зацікаўленне юрыдычным прызнаннем Беларускай ССР Польскай Рэспублікай было ўжо толькі звычайнай паслядоўнасцю вырашэння яе будучыні ў Рызе.

ДАЛОУ ГАНЕБНЫ РЫЖСКИ ПАДЗЕЛ!

НІХАЙ ЖЫВЕ ВОЛЬНАЯ НЕПАДЗЕЛЬНАЯ СЕЛЯНСКАЯ БЕЛАРУСЬ!

Biélaruskaja prapahandnaja karta z 1921 h. prociú hrabieźnickaha padziélu biélaruskich ziamlaŭ pamiž Polšcaju i bałšavickaju Maskvoj u Ryzie (18.3.1921). Tak zaŭsiody vyhladaje ŭ praktycy «slavianskaja salidarnaść»!

Мар'ян Б.

Успаміны з нядаўняй мінуўшчыны

У 70-тых гадах, калі паўсюдна бурлілі стары Менск і знішчалі нашу спадчыну, пераехаў Саюз пісьменнікаў БССР у новы будынак — Дом літаратара. Стары гістарычны будынак, ля тэатра імя Янкі Купалы, у якім мясціўся саюз перад гэтым, знеслі, каб не займаў прастору перад гмахам ЦК КПБ. Здаецца, ніхто тады за гэтым помнік не ўступіўся. У Доме літаратара якраз размяркоўвалі кабінеты сакратарам саюза. Не да гэтага было.

Тады, у 70-х гадах, Саюз пісьменнікаў БССР інтэнсіўна разбэшчваўся бюракратызмам. Чыноўніцтва адкрыта падкуплівала і пера-

куплівала пасрэдных і нават таленавітых майстроў пяра, спакушала іх матэрыяльнымі дарабрытам, пасадамі, узнагародамі, перспектывай публікацый алілуйскай хлусні і пустазвонства. У гэты перыяд набрала моц у пісьменніцкім асяроддзі агрэсіўная шэрасць, а сам Дом літаратара ператварыўся ў чыноўніцкі асяродак.

У сярэдзіне мінулага дзесяцігоддзя мне зрэдку даводзілася бываць у тым доме. Трапіць "іншаму" ў Саюз пісьменнікаў было тады не так проста. Калі ўваходзіў, справа была невялікая службовая вопратка, тэлефон, сігнальны пульт, сядзеў міліцыянер і абавязкова адна-дзве кабеты гадоў пад 50 з хамскім выглядам і манерамі, па якіх адразу пазнаеш расіек супрацоўніц КДБ. Яны аглядалі наведніка з падазрэннем і пытаўся: "Вы к кому?"

На другім паверсе ў файе таўкліся часам пісьменнікі ці выходзіў пакурць са свайго кабінету які-небудзь сакратар, пагаманіць ад суму на беларуска-расійскай трасянцы. Мова беларуская паступова забывалася ў гэтым доме. Поўна тут было нейкіх дамачак, баб, сакратарак, машыністак, шмат розных адміністратараў з палкоўніцкімі каркамі і чырвонымі тварамі. Усе яны стваралі тут дурны расійскі галас і шум: трымаліся як у сябе дома, на беларускую гаворку рэагавалі з маўклівай нянавісцю. "Здрасте", кажуць на "добры дзень".

Поўна было казённага "жаночага персаналу" у прыёмных танкаў і шамякіных, якія /кабеты, значыць/ слоўца беларускага не скажуць, хоць ты з імі паўдня гавары. Сакратары і ўвогуле саноўныя пісьменнікі адчувалі сябе ў гэтай задушлівай атмасферы, як мне падалося, зусім добра, паводзілі сябе як вялікія начальнікі.

Тады, наколькі мне вядома, ніводны сын і ніводная дачка пісьменніцкіх саноўнікаў не размаўлялі па-беларуску, не ўжывалі роднай мовы ў сям'і. Мяркую, што і цяпер гэтак. Быў я тады нейкі на афіцыйным літаратурным вечары, пасвечаным памяці Аркадзя Куляшова. Ягоная дачка, жонка, сваякі выступалі і гаварылі толькі па-расійску. У тым часе ў Доме літаратара нават у паветры адчувалася атрута духоўнага маразму і нацыянальнай дэградацыі.

У такіх умовах у 1976 годзе адбываўся VII з'езд пісьменнікаў. Тады на з'ездзе распаўсюджваўся нейкі аддрукаваны на машыным ліст аб ратаванні мовы, падпісаны М'цеем Бурачком і напісаны ў ягоным стылі. Пазней мне трапілася ў рукі адозва да з'езда, падпісаная асобай не менш гераічнай у нашым пакутным і слаўным пантэоне — Тадэвушам Рэйтанам. Прапаную тэкст гэтай адозвы:

Адозва да з'езда пісьменнікаў Беларусі

"Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі"
Францішак Багушэвіч

Беларускія пісьменнікі! Наша дарагая Бацькаўшчына, наша старажытная і несмяротная, наша родная мова, наш народ, мы ўсе беларусы, перажываем страшны час нашай гісторыі. Ні 1794, ні 1839 ні 1863, ні ліхалецце XIX стагоддзя, ні 1930, ні 1937 не параў-

нальная. Як пад кулямётамі, як у агні масавых экзекуцый, як у брацкіх магілах 1941-1944-га гінуў кожны чацвёрты беларус, гінуў цялесна, каб у памяці народнай уваскрэснуць навекі ў славе, так цяпер, пад апакаліптычнымі гусеніцамі чыноўніцкага "прагрэсу", які Вам загадана ўслаўляць, гіне духоўна кожны першы.

Некаторыя патрабуюць дакладнай статыстыкі русіфікацыі, лічбаў шавінізму, працэнтаў дэнацыяналізацыі і гвалту. Там б, здаецца, гаварылі доказна, з бухгалтарскай дзелавітасцю, лакейскай смеласцю, хітра і разумна.

"Лысагоры" - скажам такім, - на неба гляньце, яно блакітнае! Зірніце на вокны сваіх кабінетаў, расплюшчыце вочы, паслухайце! Дзе наша мова? У інстытутах?! У школах?! Ні ў водным беларускім горадзе няма болей ніводнай беларускай школы. Іх зачмылілі. Беларускіх школ з кожным годам меншае на вёсцы. Іх зачмыняць асярочна, спакваля...

Радуйцеся, Мікалай першы і Мікалай апошні, пан Мураўёў і пані "единая, неделимая и протчая", спявайце пад сурдзінку белагвардзейскія трубы і шарманшчыкі, тапёры і словаблуды, слаўце тых, што "спасли Россию". - На ўсіх скрыжаваннях нашай Беларусі распусна і нахабна, патаемна і адкрыта рыпільце гэтая ўхняя тапёрная музика.

Што мы можам, чым кіруем і што маем? Нацыянальную эканоміку? Сельскую гаспадарку? Лясны, нафту, рабочую сілу? Аўтаномію культуры? Нацыянальную свабоду творчасці, навукі, мастацтва? Нацыянальную асвету, адукацыю, выхаванне? Наша эканоміка - каланіяльная, прадуктамі нашай развітай сельскай гаспадаркі мы не распараджаемся, а працавіты наш селянін /"дурны мужык"/, сённяшні зпрыгонены калгаснік і сённяшні рабочы нават не здагадваюцца, колькі легіёнаў ад гультайства і нуды, там, "в России-матушке" прапівае працу яго рук і колькі збанкрутаваных палітычных авантур у Азіі, Афрыцы, Паўднёвай Амерыцы, Еўропе аплаціў ён потым сваім і мазалем.

А ці задумваемся мы, чаму па колькасці насельніцтва эксперыментальная рэспубліка наша не дасягнула даваеннага ўзроўню? Што, у нас не родзяцца дзеці? Дзе знікае і куды плыве наша галоўная вытворчая сіла нацыянальнай эканомікі - рабочыя рукі? Туды ж, у "матушку". На месца нашых мігрантаў, беларусаў, прысылаюцца "со всей необъятной России", сотнямі тысяч валяць сюды паміраць, сачыць і бэсціць нятоўны адстаўнікоў і розных спецыялістаў, шукальнікаў зямлі, дзе каўбасы паболей.

У нацыянальным мастацтве - зялёная вуліца толькі нацыянальнай прафанацыі. Наша гуманітарная навука дэбільная, а казённыя адэпты яе, стаўленнікі і здраднікі, законнікі і згоднікі, сокі, майстры дэмагогіі і даносаў, ашалелі ад страху перад прывідам "нацыяналізму", перад святлом гістарычнай праўды.

Нацыянальнай асветы ў нас ужо няма. Нацыянальнай адукацыі не існуе. Нацыянальная культура ў загоне. Замест яе насаджаецца пра-

фанацыя і эрзац. Беларуская мова рознымі спосабамі і хітрыкамі выганяецца адусюль. А там, дзе яна хоць крышку трымаецца /радыё, прэса/, там свядома замяняецца казённа-чыноўніцкім жаргонам, замешаным на расійскім сінтаксісе і кальках. Гэта палітка. Тут існуюць табу і вета, якія маюць больш катэгарычную сілу, чым забаронены для ўжытку спіс беларускіх дзеячоў, складзены ў Галоўліце. На гэтую садмысцкую ідэю дэнацыяналізацыі беларускае мовы працуюць навукова-даследчыя інстытуты і ўніверсітэцкія кафедры.

Як жа дайшлі мы да такога жыцця?! Як мы вяду п'ем і хлеб ядзім? Як у вочы глядзім? Азірнемся, дзе нашы мудрацы, дзе нашы прарокі, правадары і героі?! Хто мы цяпер і куды мы ідзем?! Як жа мы дажылі да такога стану, што вымушаны яшчэ даказваць, што мы - людзі!! Дакажы, што тваёй нацыі патрэбна яе нацыянальная мова. Дакажы, што гэта пытанне нацыянальнай кампетэнцыі і нічоў іншае. Дакажы, што ты гаспадар на сваёй зямлі. Дакажы, што гаспадар у сваёй хаце не пытаецца ў гасцей, дзе яму сядзець. Дакажы і пацвердзі. І знаходзяцца, што даказваюць, што "я" гэта "я", а не "ты".

Якія патрэбны тут лічбы і працэнты, калі з нас здзіраюць скуру пад гром дэмагогіі, калі наш народ укрываюць пад салодкую музку звышхлусні. І наш народ разам з намі прымушаюць піць гэтую атруту з гэтай атрутнай студні.

Цяпер не XIX стагоддзе. Цяпер нас атручваюць пад выглядом прагрэсу. Да паслуг тэлебачанне і асветы, адукацыі і прэсы, ідэалогія і прапаганда, эканоміка і горадабудаўніцтва, чыгункі і шасейныя дарогі, радыё і тэлеграф, авіяцыя і аўтобусы, агітацыя і эстрада, войска і спорт і да т.п. Усё гэта павінна быць прыладаю, сродкам нашага нацыянальнага жыцця, а сталася - зброяй нястрымнай русіфікацыі, дэнацыяналізацыі і разлажэння народа.

Калі косіць каса, то трава расце зноў. Сцінлі галовы інсургентам - вырасталі сны. Але бяда, калі не каса, а чэрві корань точаць, калі не касец, а агонь з-пад споду сухі тарфянік паліць, калі не косяць, а паліваюць корань атрутнай вадкасцю, і дрэва чэзне, трава сохне. Вось дзе адрозненне русіфікацыі цяперашняй ад учарашняй. Яно ў выніках і абставінах. Вось дзе знак часу сённяшняга. Калі ўсе ранейшыя русіфікацыі разбіваліся аб стыхійную сілу нашага народнага духу, традыцый, жыццёвага ўкладу, то цяпер зброяй прагрэсу ў чыноўніцкіх, чужых руках металычна разбураюцца не толькі мова, традыцыі і нацыянальная культура, але знішчаецца сам этнас.

Тут мала абвінавачваць наш так званы "уряд" і галоўных ідэалагічных правіцеляў нашых, што навучаюць матэрыялізму і хлусні, мала іх абвінавачваць у нацыянальнай здрадзе. Мы - інтэлігенцыя. І на нас місія адказнасці за свае справы перад Бацькаўшчынай. Мы інтэлігенцыя - і на нас абавязак народнага прадстаўніцтва, на нас роля яго заступніцтва і яго асветы. Мы гістарычна абавязаны перад народамі і ўсёй нашай зямлёю. За заняўбанне абавязкаў гісторыя не даруе нам, як не даравала шляхце.

Саюз пісьменнікаў цяпер адзіная ў Беларусі грамадская арганізацыя, дзе магчыма размова пра нацыянальныя праблемы і пра беларускую мову. Гэта і заканамерна, бо літаратура - перш за ўсё слова. І паглядзіце, як заігрываюць з Вамі, цацкаюцца, купляюць і перапрадаюць, як засоньваюць Ваша сумленне дэмагогіяй і хлуснёю, а самі адкрыта і бесцярмонна, падступнасцю і гвалтам зьвужаюць моўную сферу вакол нашай літаратуры.

Рука здрайцы і прыблуды цягнеца да Вашага горла і з гідлівай ухмылкай вось-вось гатовы сарвацца з вуснаў падрыхтаваныя гугнявыя словы: "Для каго вы пішце, вас нікто не чытае, не пачытае, зачэ́м вы едзіце даром наш народны хлеб?" І Вам, як і цяпер, пакажуць на дурнога Саўку, што набраўся "істинно-русскаго" духу, і, натуральна "пртив беларускага язмка". Вам прывядуць нагоўны блудныя сыноў нашай Бацькаўшчыны, абалваненых ім і разбэшчаных, пакажуць на легіённы янычараў і мамелюкаў, выхаваных і атручаных у іхніх школах-душагубках, у войску і інстытутах, на нашай зямлі, за нашыя сродкі, пры нашай маўклівай згодзе, і скажуць: "Вось ваш народ, ён з намі, супраць вас". І загадаюць, паказваючы на вас: "Укрыжуйце іх!" Што і будзе зроблена пад смех прыблудаў. Будзьце пэўныя. Адурманены беларус умее нішчыць сваіх.

То якія ж патрэбны Вам лічбы і працэнты, якія аргументы, калі размова павінна весціся па сутнасці, а не ў прыватнасці, па справядлівасці і па праве.

Таму не да розуму Вашага гэты зварот, не да логікі і нават не да сумлення. Гэта ўсё у Вас ёсць і ўсё вы ведаеце - і лічбы, і працэнты. Гэтая адозва да Вашага ДУХУ.

Хай б'юцца нашы сэрцы ўсе разам для Бацькаўшчыны, а не для мамон, для нашага народа, а не для ўласнай пыхі, для нашай светлай нацыянальнай духоўнай будучыні, а не для матэрыяльнага дабрабыту!

Пытанне пра нашу беларускую мову, пра беларускую школу, пра беларускія вышэйшыя навучальныя ўстановы, пра нацыянальную асвету і адукацыю, пра наша духоўнае нацыянальнае жыццё, пра нашу нацыянальную культуру павінна стаяць на з'ездзе.

Народ наш яшчэ духоўна жывы і моцны, нягледзячы на адступніцкаў і здрайцаў. Яны, здрайцы, - не прадукт нашага нацыянальнага жыцця, а вынік трагедыі і хваробы, кароста, балячкі на здаровым целе. Прыйдзе час, і гэтыя блудныя дзеці вернуцца на ўлонне шматпакутнай, святой нашай, дарагой зямлі і многія пакаюцца.

Памятайма, хай не ўпадзе на нас першародны грэх. Не пакрыўце сябе няславай. Мы - беларуская інтэлігенцыя. То хай кожны з нас зможа ў канцы сказаць так, як Купала: "Я адплаціў народу, чым моц мая была: зваў з путаў на свабоду, зваў з цемры да святла".

Менск, II траўня 1976

Тадэвуш Рэйтан

Сярод дэлегатаў разшоўся таксама ліст ад Мацея Бурачка пра шанаванне беларускай мовы. Аднак ён не атрымаў ніякага розгаласу сярод пісьменнікаў. Той з'езд, у 1976 годзе, быў бадай самы "лакейскі" за ўсю гісторыю пасля 1956 года.

Тым часам "Ліст Бурачка" нейкім чынам трапіў да студэнтаў і яго нават вывесілі ў Беларускам дзяржаўным тэатральна-мастацкім інстытуце на стэндзе інфармацыі і аб'яў. Ліст неўзабаве садралі, і тут жа сабралася экстранае паседжанне рэктарата і партбюро. Абмяркоўвалі гэтае "надзвычайнае здарэнне". Найбольш усіх цікавіла хто гэты мог напісаць такую "антисоветчину" і хто такі Мацей Бурачок. Выказваліся розныя меркаванні. Нарэшце, калі ўсе здагадкі зайшлі ў тупік, выступіў, як распавядалі, сам рэктар Віктар Грамыка і сказаў: "В канце канцов, хто бы ні быў гэты Бурачэк, ясно, што гэта негодны похуже Солженицына".

Ніжэй падаю тэкст ліста ад Мацея Бурачка, распаўсюджанага сярод дэлегатаў:

Шаноўным ягамосцям
панам пісьменнікам беларускім
/Жупраны. Лета 1976-га
траўня II-га дня/

Браткі-пісьменнікі мілыя, дзеці Зямлі-маткі Беларусі нашай! Мушу пагаварыць з Вамі трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове.

Чытаў я ці мала старых папер і ксёнжак, па трыста, пяцьсот гадоў таму пісаных у зямлі нашай і мовай нашай чысцюсенскай - і летапісы, і метрыкі, і Біблію Скарыны, і адзіны на ўсю Эўропу Статут наш славыты сапешынскі...

... І думаў: Божа ж мой Божа, што ж мы такія за бяздольныя, што мову для нас святую, Богам нам дадзеную, як і другім добрым людцам, так ужо самі пусцілі на здзек. А найперш паны нашы вялікія, што ўладу маючы, бараніць яе па закону павінны. Ды яны, паны гэтыя, людзі высокія, падобна той старасвецкай шляхце нашай, якая пасля Вуніі бацькоўскую веру мяняла на срэбнікі, першымі выраклісь роднай мовы.

Дык цяпер ужо, браткі, нават не тое. Бо і людцы нашы простыя, следам за панствам высокім, словам сваім грэбаваць пачалі, язык у роце выкручваюць, каб не сказаць па-свойму. А чаму?

А таму, браткі, што ў гаворцы нашай спрадвечнай быццам больш і патрэбны няма. І адмаўляюць ёй, гаротнай, у жыццёвым праве на зямельцы нашай, і павыганялі ўжо яе зайздроснікі і непрыяцелі з устаноў дзяржаўных і з канцлярыі судовых, і з нарад палітычных, і адусюль, адкуль толькі можна. І туляецца яна, бедная, сіраціна на чужых халодных кутках: сям-там у газэтах-часопісах, трохкі па радыё, ды ў трох тэатрыках беларускіх, што ледзве ліпяць...

Ды й перакруцілі ж яе, перарабілі пад свой капіл розныя дабрадзеі нашы. Ужо й словы беларускія спрадвечныя заменены на расейскія, і так яна ўжо знявечана дзеля казённага яе ўжытку, што і не разважым, на якому гавораць.

Школкі ж нашы беларускія паўсюдна на зямлі нашай перарабляюцца на расейскія, ды шпарка так, што ў месцах ды мястэчках ніводнай ужо не засталася. А дзеткі нашы не чуюць роднага слова а ні ў хаце ад бацькоў выхталцонных, а ні ў садзе дзіцячым ад мамак і выхавачелек іхніх, ні ў школах тых пераробленых ад настаўнікаў, ні ў універсітэтах ад прафесараў, дзе мову нашу родную, як не раўнуючы, мёртвую лаціну, гадзіну-дзе на тыдзень не хочучы выкладаюць.

А й памрэ беларус, то і надпіс на камені надмагільным па-расейску атрымае.

Браткі мілыя, пісьменнікі! Хачу спытаць Вас цяпер, хто ж чытаць будзе тое, што Вы пішаце, ды праз дзесятак гадкоў, ці мо' праз дваццаць? Ці ж патрэбны будуць каму з беларусаў ксёнжачкі Вашы пекныя, у перакладах з расейскае мовы свет зьявяўшыя? Ды й Вы самі ўраз з імі. Га?

Бо шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так як той чалавек перад скананнем, катораму мову займе, а потым і зусім замерлі.

Дык ратуйма ж мову нашу беларускую, каб не ўмерлі!

Мацей Бурачок

ВОДГУКІ - ПАЛЕМІКІ

Гебельсу на пацеху

Цяжка стала нашым партыйным прапагандыстам, ох, як цяжка! Вось, для прыкладу, гэты няясны адраджэнскі рух, які не хоча згадзіцца з партыйнай ісцінай, што беларусы - гэта чысцюсенскія расейцы, замест якой кіруецца ілжывым дэвізам Вільгельма Кубе: - "Беларусы - не расейцы!" і імкнецца пашырць у народзе гістарычную свядомасць!.. Калісь такіх адпраўлялі проста ў Курапаты, - добрыя часы былі, а сёння?.. Сёння, на вялікі жаль, даводзіцца змагацца з гэтым і ерэткамі менш бліскучымі спосабамі і пераконваць беларусаў, што ўсё беларускае, калі не выходзіла па-за рамкі этнаграфізму, было злоснай выдумкай і інтрыгай палякаў, немцаў, Ватыкану і, можа, яшчэ кагосьці - на згубу единой і неделимой матушкі Расіі. А без яе, вядома, Беларусь была б горкай сірацінаю.

Не здзейснілі гэтай задачы Сямашкі і Мураўёвы, Мясніканы і Цянавы, хаця з усіх сіл стараліся. А ў наш час няраз падводзілі і свае "разоблачители" нацыянальнага руху. Ну, хаця б Круталевіч які пакланяўся партыйнай догме аб неіснаванні БНР, пасля чаго хітра "прапіхаў" безліч фактаў, якія гавораць, што была яна зусім дарэчнай дзяржавай, адно толькі - кароткатрывалай.

Сёння, пры гэтай кашмарнай галоснасці, на такіх ненадзейных памагатых спадзявацца рызкоўна. Ды нялепшай аказалася і "Група хуткага адпору" Саўкі Паўлува, якая толькі кампраметавала партыйнае кіраўніцтва рэспублікі. Але, як гаворыцца, хто шукае, той знайдзе. Таму не выпадкова на нашым гарызонце хутка зазьяла новая зорка, гэтым разам у асобе Таццяны Бумажковай, якая лёгка і паспяхова апырэдзіла ўсіх ранейшых "разоблачителей". Выключныя здольнасці і глыбокія веды гэтага чарговага карыфея /"передовой"/ навукі прадэманстравалі "Политический собеседник" - туба родна-партыйнай прапаганды, змяшчаючы ў снежаньскім /1989 г./ выпуску адказ Бумажковай на ліст Язэпа Міхалевіча пад агульным загалоўкам "Карані і карона".

Галоўнай мэтай гэтай публікацыі была спроба палітычнай дыскрэдытацыі беларускага адраджэнскага руху, што, вядома, не можа не выклікаць нашага зацікаўлення. Заўважым лаяльна, што такая мэта ЦК КПБ, "ПС" і аўтараў не выходзіць па-за рамкі палітычнай барацьбы і ў такім плане не з'яўляецца нічым вынятковым. Аднак такая мэта дасягаецца толькі ў двух выпадках: калі палеміст абапіраецца на гістарычную праўду, або калі ён свядома яе фальсіфікуе, ведаючы, што ніхто не зможа гэты фальш запярэчыць. Як жа з гэтай дилемай справіліся Бумажкова і "ПС"?

Вось жа "ПС" вуснамі Міхалевіча заяўляе: "У 1919 годзе пры дапамозе кайзера Вільгельма ён /Антон Луцкевіч - рэд./ стварыў БНР. Блізкім яго сябрам і аднадумцам быў Радаслаў Астроўскі-прэ-

зідэнт БНР у час гітлераўскай акупацыі". Праўда гэта ці фальш? Падумаеце, чытачы, самі: па-першае, у 1919 г. у Нямеччыне ўжо не было ніякага кайзера, па-другое, БНР паўстала не ў 1919 г., а на пачатку 1918 г. і тагачасны кайзер, Вільгельм II, ніколі яе не прызнаў. Далей, БНР была створана Радай Усебеларускага з'езда, а не Луцкевічам і ўрэшце ў час гітлераўскай акупацыі БНР не існавала і таму Астроўскі не мог быць яе прэзідэнтам. Цяпер палічыце, спадар рэдактар "ПС", колькі хлусні вы прапусцілі толькі ў гэтых двух цытаваных сказах!

Але "карона" усё ж належыцца спадарыні Бумажковай, якая спрабавала дыскрэдытаваць лідэра БНР, Зянона Пазняка і яго аднадумцаў. Ды як жа тут выказаць сувязь Пазняка з пілсудчыкамі ці гітлераўцамі, калі ён увогуле іх не бачыў, хіба што ў кіно? Вось таму і ўзялася яна за Зянонавага дзеда - дзеяча Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі /БХД/ і рэдактара яе органа "Беларуская Крыніца", Янку Пазняка, які восенню 1939 г. быў арыштаваны энкаведзістамі і знайшоў вечны спачынак ці не ў Курапатах.

Бумажкова сцвярджае, што ў акупіраванай пал'якамі Заходняй Беларусі БХД "цвела пшшым цветом" і падбірала ўсіх хто ненавідзеў Савецкую Беларусь, а заснавальнікам такой злачыннай партыі быў м. інш. Янка Пазняк, які ў рэдагаванай ім газеце "Беларускія Крыніцы" /?!/ захапляўся гітлерызмам. Адным словам, як можна здагадацца, заслужыў, гад, на Курапаты.

Няма сумнення, што фармулючы такія закіды, Бумажкова лічыла на непісьменнасць чытачоў. Да рэчч, мяркуйце самі:

Па-першае - БХД аформілася ў маі 1917 г. у Петраградзе, а не закладчыкамі былі ксяндз Ф. Абрантовіч і Л. Хвецька, а таксама Б. Эпімах-Шыпіла і іншыя асобы, сярод якіх Янка Пазняк не было.

Па-другое - не "пшшым цветом" квітнела БХД у міхваенні перыяд, але пастаянна праследавалася польскай дзяржаўнай і касцельнай адміністрацыяй, якая лічыла яе "збальшавізаванай", м. інш. за радыкальную аграрную праграму /зямля сялянам без выкупу/. Таму невыпадкова КПЗБ лічыла БХД патэнцыяльным саюзнікам, аб чым сведчаць іхнія перагаворы аб стварэнні агульнага Народнага Фронту. У 1936 г. БХД ператварылася ў Беларускае Народнае Аб'яднанне /БНА/ якое працягвала супрацоўніцтва з камуністамі на платформе змагання за беларускую школу. Менавіта такую "злачынную" і "антываецкую" партыю ўзначаліў Янка Пазняк. Варта дадаць, што супрацоўніцтва з КПЗБ не адабрала нацыяналістычная групоўка ксяндза Вінцука Гадлеўскага, якая выступіла з БНА.

Урэшце, па-трэцяе, - адносіны хадзілі да гітлераўскай Нямеччыны па сутнасці не адрозніваліся ад тагачасных адносін урада Савецкага Саюза. Вось што напярэдадні Другой сусветнай вайны аб гэтым пісала "Хрысціянская Думка" /Ю XII 1938/:

"Апошнімі часамі Нямеччына вельмі цікавіцца ўсходняй Еўропай - СССР, дзе распаложаны Украіна і Беларусь ... не дзеля таго, што хоча памагчы Украінцам і беларусам збудаваць сваю дзяржаву, але дзеля таго, што гэтым спадзяецца разваліць СССР, адчыніць для свайго промыслу вялікі рынак збыту і дабрацца да хлебнага багацця Украіны, ды ляснога багацця Беларусі /.../ Гэта аднак не значыць, што беларусы павінны ўжо цяпер баяцца нямецкіх планаў і ўжо цяпер з імі змагацца. Не! Трэба толькі ведаць, што няма нікому бескарэйнай помачы і што найкарэйшая - толькі ўласная сіла. Дзеля гэтага не можна слепа захапляцца Гітлерам, ані іншымі дабрадзеямі, бо кожны добры, але спярша для сябе, а пасля для другога".

Як бачым, палемічныя прыёмы Бумажковай абавіраюцца не на праўду, але на звычайную хлусню, разлічаную на гістарычную несьведомасць нашага грамадства. Пры гэтым не варта згадваць пра такую "дробязь", што ўнукі не нясуць адказнасці за дзеянні сваіх дзядоў, незалежна ад таго, добрымі ці дрэннымі яны былі.

Класічным метадам прапаганды КПБ, накіраванай супроць беларускага адраджэнскага руху, з'яўляюцца спробы даказаць яго пераемнасць ідэйнай спадчыны нямецкай акупацыі. Гэтым метадам ахвотна паслужыўца і Бумажкова, дзякуючы якой мы даведаліся, што Міхась Забэйда-Суміцкі, Янка Шутовіч, Ларыся Геніюш і Наталля Арсеннева былі фашысцкімі лакеямі, нейкім чынам віноўнымі за "кроў і смерць, слёзы і рабства нашых людзей." Праўда, Бумажкова не займаецца такімі дробязямі, як доказы злачынстваў гэтых выдатных дзеячаў нашай культуры, хаця такую патрэбу бачыць і робіць, бедная, што ў яе моцы. Так напр., у выпадку Арсенневай яна стасуе прыём падобны да справы Пазняка: Арсеннева ў час акупацыі пісала вершы, а ейны муж, Францішак Кушаль забіваў і паліў жывымі безбаронных беларускіх сялян! Што, чытачы, цяжка вам паверыць? Ну, тады прачытайце рапарт самога Кушала, які цытуе Бумажкова:

«...жыхары вёсак Першайскай воласці Доры, Дубоўцы, Мішаны, Даўгулёўшчыны, Лапіцы, Сярэдняе сяло, Раманаўшчына, Нелюбы, Палубоўцы і Макрычаўшчына жыўцом спаленыя разам з забудаванымі вёсак... ніякага следства не праводзілі, толькі зганялі жыхароў пераважна старых, жанчын і дзяцей у асобныя будынкі, якія пасля запаліліся. У Дорах жыхары былі сагнаныя у царкву і разам з царквой спаленыя. Кушаль. Менск».

Напомяну, што злодеяння зты пакрываліся бело-красно-белым флагом.

Здаецца, Бумажкова вас ужо пераканала... Аднак, чытачы, па-чакайце крыху і гляньце на гэтыя кропачкі, купюры ў рэпрадукаваным тэксце рапарту. Што ж там прапушчана? Магчыма нейкія малаваж-ныя дробязі? Для задавальнення вашай цікавасці прапануецца ары-гінальны тэкст Кушаля. Вось ён:

У другой пачове ліста месца г/г. нямецкія аддзелы СС праводзілі ачотку ад партызанаў на тэрыторыі Валожы-скага навету. При гэтых гэтых аддзеламі былі кяхары вбоак: **Першабокай воласці: Доры, Дубоўцы, Мішаны, Даўгудбуччына, Іапіцы, Сярэдняе сяло, Рамамушчына, Вельбам, Пакубоўцы і Макрычаўчына - кяхары спадзены разам з забудаванымі вбоак**

Аддзелы СС ніякага следства не праводзілі толькі аглядзі кяхару пераванна старых, жанчын і дзяцей у воб-ста будыні, якія паводы ввадаліся.

У Доры кяхары былі аагнамы у царкву і разам з царквой спадзены.

Кушаль

Лістак 6-й н. 11432

Цяпер ужо без асаблівых доследаў вы можаце зрабіць самастой-ны вывад не толькі аб рапарце Кушаля, але і аб этым Бумажковай. Яна ж свядома прапусціла гэтыя словы Кушаля, якія сведчаць, што вы-канаўцамі злачынства былі не беларускія фарміраванні, але нямецкія аддзелы СС і менавіта яны ніякага следства не праводзілі. Вядома, і згаданыя Бумажковай бел-чырвона-белыя сцягі тут ні пры-чым - немцы ж мелі свае... Сам жа рапорт быў адрасаваны беларус-кай Радзе Даверу і выкрываў СС-аўскія злачынствы, пад час якіх загінулі м. інш. родныя браты Кушаля.

Пасля гэтага чарговага ашуканства Бумажковай, няма асаблівай патрэбы разглядаць іншыя яе адкрыцці. Аднак варта пракаменціра-ваць змешчаны ёю "ілюстрацыйны матэрыял". Вось здымак № 2 з гру-пай беларускіх каталіцкіх святароў, якіх Бумажкова назвала "вер-нымі холопамі фашыстскіх палачей". Сярод гэтых "халопаў" мы ба-чым замучаных гестапаўцамі ксяндзоў Станіслава Глякоўскага і Він-цэнта Гадлеўскага, а таксама ксяндза Язэпа Германовіча /літарат-урная мянушка - Вінцук Адважны/, які ў той час знаходзіўся у да-лёкай Маньчжурні, а на здымку прадстаўлены як "уніяцкі святар з Украіны. Хопіць? Не зусім. На гэтым здымку бачым яшчэ ксяндза Та-маша Падзязву, якога Бумажкова перарабіла на Татарыновіча. Ну, а пра апошняга "фашысцкага халопа" - замучанага ў савецкім лагеры

ксяндза Адама Станкевіча, нават гаварыць непрыстойна.

У гэтых адносінах цікавы таксама здымак №5, які прадстаўляе групу дзеячоў створанага ў лютым 1944 г. у Менску Беларускага Ку-льтурнага Згуртавання. На ім, з волі Бумажковай, знайшоўся пра-фесар Вацлаў Іваноўскі, які загінуў на пачатку снежня 1943 г. і, відаць, з тамога свету прыбыў на сход БКЗ. Іваноўскім яна назва-ла кампазітара Міколу Шчаглова-Куліковіча, а Езавітавым - Вячас-лава Селях-Качанскага. Урэшце пад здымак Адама Бычкоўскага від-нее подпіс "Прэзідэнт БНР Р. Астроўскі"... Хіба ўжо хопіць...

Кажуць, што міністр прапаганды Трэцяга Райху, доктар Гебе-льс, так вучыў сваіх супрацоўнікаў: "-Хлусціце, - хлусня паўтора-ная сто разоў, робіцца праўдай!". Магчыма, гэты гебельсаўскі пры-цып адобрылі і нашы прапагандысты. Усё ж давядзіцца канстата-ваць істотную розніцу паміж першымі і другімі. Людзі Гебельса лгалі інтэлігентна, тады як Бумажкова выстаўляе на смех не толь-кі сябе, але і апарат прапаганды ЦК КПБ. Што ж, у змаганні з бе-ларускім адраджэнскім рухам, ніякая цана не з'яўляецца завысокай.

/Г.Б./

Польская "пазіцыя" і беларускае пытанне ў Польшчы

Арткул Віктара Мароза "Польская апазіцыя і беларускае пы-танне ў ПНР", змешчаны ў першым нумары "Кантакту" за 1989 год, упершыню ставіць на адкрытае беларускае дыскусійнае форум пытан-не, аб якім у апошнім часе шмат гаворыцца. Тэарэтыкі і дзеячы з польскага боку стваралі і надалей ствараюць планы супрацоўніцтва з намі, але з пазіцыяй выгадных ім і існуючай палітычнай сітуацыі ў гэтай частцы Еўропы. Адбываецца гэта без большай цікавасці, што аб тых планах думаюць самія беларусы! І таму можна смела гаварыць аб польскай "пазіцыі" у дачыненні да нас.

Віктар Мароз у сваім артыкуле зрабіў пералік непадцензурных публікацый і дэкларацый /хаця няпоўны/, якія адносяцца да бела-рускага пытання ў Польшчы. Большасць іх узнікла пасля 1981 г. і надалей узнікае. Трэба хвіліну задумацца над тым, чаму 1981 год быў такім пераломным у зацікаўленні намі і іншымі нацыянальнымі меншасцямі? Вось жа ўвядзенне ваеннага становішча 13 снежня 1981 г. было для незалежнай польскай інтэлігенцыі доказам немагчымас-ці змены камуністычнага рэжыму без шырэйшага супрацоўніцтва з падобнымі памкненнямі ў суседніх дзяржавах. Адлюстраваннем гэ-тай канцэпцыі была дэкларацыя "Супольнасць лёсаў і мэтай", над-рукаваная ў першым нумары часопісу "Новая Кааліцыя" за 1985 г. і падпісаная Арганізацыяй Свабода-Справядлівасць-Незалежнасць і Палітычным Рухам Вызваленне.

У дэкларацыі чытаем, што гэтыя народы "... шматразова бунтаваліся і надалей выказваюць супраціўленне./.../ Але кожны народ змагаўся аддзельна, у паасобку і адзіноцтве. Ці не магло быць інакш? Якія ж вялікія шанцы і надзеі прадстаўляла б супрацоўніцтва. Гэтыя ж народы, якія займаюць вялікія абшары ад Балтыйскага Мора да Балканаў, яднае супольнасць геапалітычнага інтарэсу./.../ У перспектыве зарысуюцца масавыя акцыі ў маштабе цэлай Цэнтральна-Усходняй Еўропы, ці значных яе частак, і тады новая кваліфікацыя народаў выявіцца ў іх салідарнасці і патрыятызме".

Такую канцэпцыю салідарнасці народаў паміж Расіяй і Нямеччынай падтрымваюць часопісы "АВС" і "Міжмор'е" /сацыялістычны/. У першым нумары "Міжмор'я" за 1987 г. пісалася, што новае супрацоўніцтва павінна абапірацца на прынцып "роўнасці, свабоды і незалежнасці".

Падобныя дэкларацыі, здаецца, мы ўжо чулі ад польскіх сацыялістаў і ў 20-х гадах, і як гэтая "роўнасць" выйшла беларусам на здароўе, кожны ведае. Нічога новага і канкрэтнага не могуць сказаць не толькі сацыялісты, але і іншыя палітычныя напрамкі польскага грамадства, прапануючы нам усялякія федэрацыі, якія кожны хто мае адкрытыя вочы, спасцеражэ як новую форму дамінацыі інтарэсаў Польшчы.

І ці ж не праўдзівейшымі ад усялякіх абяцанняў і дэкларацый былі толькі... афішм расклеівання ў Варшаве ў лістападзе 1988 г. /да 70-й гадавіны незалежнасці Польшчы/, на якіх пісалася вялізарнымі літарамі: "Польшча будзе сягаць датуль, дакуль сягне багнет польскага жаўнера" - падпісання ІПС. Гэтыя словы павінны быць перасцярогай перад лёгкім даверам для польскіх абяцанняў, нягледзячы на іхнюю палітычную мэтанакіраванасць.

Акрамя дэкларацый, пакуль што, мы не дачакаліся канкрэтных дзеянняў з боку былой апазіцыі, якія дапамаглі б беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы. Самая магутная сіла - "Салідарнасць" не мае сваёй праграмы у дачыненні да нацыянальных меншасцяў. Цяжка гаварыць аб супрацоўніцтве, калі няма нават аб чым дыскутаваць. Камісія нацыянальных меншасцяў, пакліканая на пачатку 1989 г. Грамадзянскім Камітэтам "Салідарнасці", адбыла два пасяджэнні перад чэрвеньскімі выбарамі і, здаецца, ужо адыйшла ў гісторыю. Яшчэ раз аказалася, што калі ў краіне даходзіць да спраў вялікай палітычнай важнасці, мы нікому не патрэбныя. А ліст Леха Валенсы да выбаршчыкаў у справе нацыянальных меншасцяў з мая 1989 г. яшчэ мацней паглыбіў пачуццё недаверу беларусаў да ўсялякіх польскіх прапаноў, ці то з камуністычнага, ці "салідарнацкага" боку.

Ужо не адзін раз аглядальнікі польскіх спраў заўважалі характэрную дыхатомію паміж дэкларатывымі абяцаннямі і сапраўднымі намерамі і імкненнямі большасці польскіх палітычных напрамкаў. Цяпер, калі нам прапануюцца супрацоўніцтва, адначасова ўзнікаюць таварыствы сяброў Гродна, Вільні, Львова, пры тым адчуваецца, што хутка ўзнікнуць падобныя таварыствы амагараў Мін-

ска і іншых беларускіх, украінскіх і літоўскіх гарадоў. Галоўнай мэтай такіх таварыстваў, здаецца, ёсць прыпамінанне польскаму народу аб іхняй колішняй прыналежнасці да Польшчы і распальванне ахвоты вяртання на гэтак званыя "польскія крэсы". Для нас гэта абсалютна непрымальнае! А што цікавейшае, у гэтых таварыствах галоўную ролю адгравваюць дзеячы не толькі былой апазіцыі, але і былога камуністычнага апарату. Такім чынам, з дазволу дзяржавы, нацыяналістычныя імкненні атрымалі юрыдычную аснову.

Калі ў недалёкай будучыні, акрамя дэкларацый, не змяняцца адносіны да беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы, а ціск польскага нацыяналізму будзе ўзрастаць, то на Беласточчыне можа дайсці да трагічных эксцэсаў паміж палякамі і беларусамі. А гэта ніхто не хоча.

Жэнік з Беласточчыны

АД РЕДАКЦЫІ

Дзякуем за ахвяраванні на "Кантакт":

Я. Сяўковічу - 10 ф.
М. Сеньку - 10 ф.
А. Зданковічу - 10 ф.
А. Раханцу - 10 ф.
Міхасю Б. - 40 руб.
Славіку П. - 10 тыс. зл.

Перадрук дазваляецца са спасылкай на крыніцу

Падрыхтоўка выпуску закончана 15 лютага 1990 г.